

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
« Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη & Ασφάλεια στη Μεσόγειο »

Η θέση της γυναίκας στον σύγχρονο αραβικό κόσμο

Διπλωματική Εργασία της Δακούκη Ελένης

ΑΜ:4332021005

Επιβλέπων Καθηγητής

Μαρής Γ.

Μέλη Επιτροπής

1. Σακκάς Ι.
2. Στριμπής Ι.

Ρόδος, 2022

“ΔΗΛΩΣΗ ΜΗ ΛΟΓΟΚΛΟΠΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΛΗΨΗ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΕΥΘΥΝΗΣ. Η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.”

Περίληψη

Γυναίκες ανά τον κόσμο έχουν βιώσει και συνεχίζουν να βιώνουν καθημερινή καταπίεση και παραβιάσεις θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Πλέον, στον δυτικό κόσμο, η θέση της γυναίκας έχει γίνει ευμενέστερη, ενώ τα δικαιώματά της έχουν κατοχυρωθεί συνταγματικά. Εν αντιθέσει, στον αραβικό κόσμο, έναν κόσμο ο οποίος μοιάζει να βρίσκεται μόνιμα σε αναβρασμό λόγω των συνεχών συγκρούσεων και αναταράξεων, οι γυναίκες συνεχίζουν να είναι υποτελείς στους άνδρες. Μία σημαντική παράμετρος που πρέπει να θέσουμε είναι η θρησκεία, συγκεκριμένα το Ισλάμ, κατά πόσο επηρεάζει και ενισχύει τις διακρίσεις που υφίσταται το γυναικείο φύλο. Ουσιαστικά, η θρησκεία εργαλειοποιείται και μέσω αυτής μπορεί η ανδροκρατούμενη και πατριαρχικά δομημένη κοινωνία να επιβληθεί στον γυναικείο πληθυσμό. Όμως, η θέση της γυναίκας δεν είναι η ίδια σε ολόκληρο τον αραβικό κόσμο. Κάθε χώρα έχει τη δική της συγκεκριμένη ιδιομορφία, επομένως στα κοσμικά κράτη συνήθως η γυναίκα χαίρει περισσότερων ελευθεριών, ενώ σε ισλαμικές συντηρητικές κοινωνίες η καθημερινότητα των γυναικών είναι ζοφερή. Στην πλειοψηφία του αραβικού κόσμου, οι γυναίκες έχουν βιώσει βελτιώσεις στην καθημερινότητά τους, οι οποίες αν και μικρές, είναι πολύ σημαντικές. Παρ' όλα αυτά για την επίτευξη της ισότητας ο δρόμος μοιάζει ακόμα μακρύς και δύσβατος. Ακόμη και στον δυτικό κόσμο, παρατηρούμε πως αν και η έμφυλη ισότητα είναι συνταγματικά κατοχυρωμένη, πολλές φορές μένει μόνο στα χαρτιά. Επομένως, είναι η πατριαρχικά οργανωμένη κοινωνία αυτή που ενισχύει τις διακρίσεις και την ανισότητα σε βάρος των γυναικών. Ωστόσο, οι γυναικείες φωνές έχουν σπάσει τον τελευταίο αιώνα την σιωπή τους και δε θα σταματήσουν μέχρι τα δικαιώματά τους να διευρυνθούν και να εφαρμοστούν ουσιαστικά, και μέχρι να υπάρξει πραγματική ισότητα των φύλων.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	6
Η θέση της γυναίκας στη Δύση	9
<i>Γυναίκα και χριστιανισμός</i>	9
<i>Η Γυναίκα, η παρθενία και ο σεξουαλισμός</i>	10
<i>Το κνήγι των «μαγισσών»</i>	10
<i>Οι απαρχές του φεμινισμού</i>	11
<i>Το 1^ο κόμμα φεμινισμού</i>	12
<i>Το 2^ο κόμμα φεμινισμού</i>	13
<i>Η σύγχρονη γυναίκα</i>	14
Η θέση της γυναίκας στον αραβικό κόσμο.....	16
<i>Οι απαρχές του Ισλάμ</i>	16
<i>Η γυναίκα στο Κοράνι</i>	17
<i>Η γυναίκα στο Ισλαμικό Δίκαιο</i>	18
<i>Η κάλυψη των γυναικών</i>	20
<i>Το φεμινιστικό κίνημα στις αραβικές χώρες</i>	20
<i>Η σύγχρονη γυναίκα</i>	21
Μελέτες Περίπτωσης: Τυνησία, Σαουδική Αραβία και Ιράν	23
<i>Η θέση της γυναίκας στην Τυνησία</i>	23
<i>Η περίοδος διακυβέρνησης του Χαμίμπ Μπουργκίμπα</i>	23
<i>Η περίοδος διακυβέρνησης του Ζιν Αμπεντίν Μπέν Άλι</i>	24
<i>Από την εξέγερση του 2011 μέχρι το Σύνταγμα του 2014</i>	24
<i>Οι πρόσφατες εξελίξεις</i>	25
<i>Η θέση της γυναίκας στην Σαουδική Αραβία</i>	27
<i>Η δυσμενής πραγματικότητα</i>	27
<i>Η εκπαίδευση των γυναικών</i>	28
<i>Η γυναικεία εργασία</i>	29
<i>Δείγματα Προόδου</i>	29
<i>Η θέση της Γυναίκας στο Ιράν</i>	31
<i>Η περίοδος διακυβέρνησης του Σάχη Μοχάμεντ Ρεζά</i>	31
<i>Η περίοδος διακυβέρνησης του Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεινί</i>	32
<i>Οι πρόσφατες εξελίξεις</i>	32
Συμπεράσματα	34
Ελληνική Βιβλιογραφία	36

<i>Βιβλία</i>	36
<i>Πηγές από Διαδίκτυο</i>	36
Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία	37
<i>Βιβλία</i>	37
<i>Άρθρα</i>	37
<i>Πηγές από Διαδίκτυο</i>	38

Εισαγωγή

Η θέση της γυναίκας στον σύγχρονο κόσμο παραμένει ακόμη σήμερα ένα φλέγον ζήτημα. Γυναίκες σε όλο τον κόσμο συνεχίζουν να υφίστανται διακρίσεις, να θεωρούνται κατώτερες από τους άνδρες, να βιώνουν διάφορες μορφές κακοποίησης –σωματικής, ψυχολογικής, σεξουαλικής– και να στερούνται δικαιωμάτων. Η θέση, όμως, των γυναικών δεν είναι η ίδια ανά την υφήλιο. Τον προηγούμενο αιώνα οι εξελίξεις υπήρξαν ραγδαίες με τις γυναίκες να χειραφετούνται να και διεκδικούν την ισότητα και την κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους. Έτσι φτάσαμε στην Αρχή της Ισότητας των Φύλων, η οποία ισχύει στον δυτικό κόσμο και κατοχυρώθηκε στα Συντάγματα των χωρών. Όμως, τι συμβαίνει στον υπόλοιπο πλανήτη; Σε πολλές περιοχές, όπως είναι η Μέση Ανατολή, η Αφρική, η Λατινική Αμερική, η Κεντρική και Νοτιανατολική Ασία η καταπάτηση των γυναικείων δικαιωμάτων μοιάζει να μην έχει τέλος. Όμως, γιατί συμβαίνει αυτό; Γιατί δικαιώματα που σε κάποιες χώρες έχουν κατοχυρωθεί, σε κάποιες άλλες οι γυναίκες εξακολουθούν να αγωνίζονται για να τα κατακτήσουν; Αποτελεί ανασταλτικός παράγοντας, και αν ναι, για ποιο λόγο, η θρησκεία για την επίτευξη της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα;

Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά, θα εξετάσουμε την περίπτωση του δυτικού κόσμου, στον οποίο τα γυναικεία δικαιώματα έχουν πλέον ως επί το πλείστον κατακτηθεί, αν και στην πράξη πολλές φορές αυτό δεν ισχύει. Στις χώρες αυτές, επικρατέστερη θρησκεία αποτελεί ο χριστιανισμός, ο οποίος υπήρξε πολέμιος της γυναικείας ανεξαρτησίας. Ωστόσο, η θρησκεία η ίδια, οι πράξεις και οι διδαχές του Ιησού φαίνονται να αντιμετωπίζουν τις γυναίκες ισότιμα με τους άνδρες και σε καμία περίπτωση δεν τις αντιμετωπίζουν ως κατώτερο φύλο. Η ανδροκρατούμενη Εκκλησία, όμως, δεν ξέφυγε ποτέ από το αφήγημα της αμαρτωλής Εύας που μπήκε στον πειρασμό και παρέσυρε μαζί της τον Αδάμ. Εξ αρχής η γυναίκα για την χριστιανική εκκλησία αποτελούσε ένα πλάσμα που μπορεί να οδηγήσει τον άνδρα στην ακολασία και να τον απομακρύνει από το θεό, ενώ η σεξουαλικότητα και το γυναικείο σώμα παραμένει μέχρι και σήμερα ένα θέμα ταμπού για την εκκλησία. Ας αναλογιστούμε τις εικόνες της Παναγίας, η οποία παρουσιάζεται καλυμμένη από το κεφάλι ως και τα πόδια, δείγμα της αγνότητας και της σεμνότητάς της. Ακόμη και σήμερα η εκκλησία παρεμβαίνει στην αυτοδιάθεση του σώματος των γυναικών, βγάζοντας λόγους κατά των εκτρώσεων. Επιπλέον, δεν πρέπει να ξεχνάμε πως η εκκλησία είναι υπεύθυνη για ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα της ανθρωπότητας, το λεγόμενο κυνήγι των μαγισσών, όπου χιλιάδες γυναίκες θανατώθηκαν στην πυρά.

Σήμερα, όμως, στην πλειοψηφία του χριστιανικού δυτικού κόσμου έχει γίνει η μεγάλη αλλαγή, και οι γυναίκες αντιμετωπίζονται με περισσότερη δικαιοσύνη και ισότητα. Πρόκειται για μια διαδικασία η οποία συντελέστηκε με πολύ βραδείς και διστακτικούς ρυθμούς και διήρκησε αρκετούς αιώνες. Η πρώτη φεμινιστική δραστηριότητα παρατηρείται τον 16^ο αιώνα και εκφράζεται μέσω της γυναικείας λογοτεχνίας, όπως και κατά τη διάρκεια των δύο επόμενων αιώνων, ενώ ταυτόχρονα συντελείται και η εξάπλωση των ιδεών του Διαφωτισμού. Σκοπός δεν είναι η επίτευξη της ισότητας, αλλά κυρίως η αλλαγή της νοοτροπίας που θεωρεί τη γυναίκα ένα άλογο ον, χωρίς κριτική σκέψη. Το πρώτο κύμα φεμινισμού ξεκινάει τον 19^ο αιώνα και εκφράζεται πάλι μέσω του λογοτεχνικού λόγου από άνδρες και γυναίκες συγγραφείς οι οποίοι διεκδικούν ίση πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων. Το δεύτερο φεμινιστικό κύμα ξεσπάει το 1960 στις ΗΠΑ και εξαπλώνεται στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο. Ουσιαστικά ο 20^{ος} αιώνας, είναι ο αιώνας που

πραγματοποιούνται οι θεμελιώδεις αλλαγές για τη δυτική γυναίκα. Αποκτά δικαίωμα ψήφου, ενώ η ισότητα των φύλων κατοχυρώνεται στη Χάρτα των Ηνωμένων Εθνών. Μέσα στα επόμενα χρόνια, η γυναίκα καταφέρνει να ξεφύγει από τον πατριαρχικό της ρόλο ως μητέρα και σύζυγο και συντελείται θεαματική αύξηση των εργαζομένων γυναικών και σε επαγγέλματα που θεωρούνταν “ανδρικά”, ενώ πλέον γυναίκες καταλαμβάνουν και ηγετικές θέσεις.

Ενώ, λοιπόν, έχει συντελεστεί όλη αυτή η πρόοδος στον δυτικό κόσμο, από την άλλη παρατηρούμε έναν κόσμο βίαιο, άδικο και καταπιεστικό για τις γυναίκες, τον αραβικό κόσμο. Πρόκειται για έναν ένα κόσμο που τον χαρακτηρίζει η ομοιογένεια αλλά ταυτόχρονα και η μεγάλη ετερογένεια. Αρχικά με τον όρο αραβικό κόσμο εννοούμε τις χώρες της Μέσης Ανατολής, της Βορείου Αφρικής και του Αραβο-περσικού Κόλπου. Κοινά χαρακτηριστικά των χωρών αυτών είναι πως συγκροτήθηκαν ως κράτη σχετικά πρόσφατα, έχουν κοινές ιστορικές πορείες, κοινή θρησκεία, το πληθυσμιακά κυρίαρχο στοιχείο τους είναι το αραβικό, ενώ η πλειοψηφία τους παρουσιάζει μια πολιτική, οικονομική και κοινωνική υστέρηση¹. Ωστόσο, χαρακτηρίζονται από διαφορετικά πολιτεύματα, καθώς υπάρχουν προεδρικές δημοκρατίες, όπως στην Αίγυπτο, ημιπροεδρικές δημοκρατίες, όπως στην Αλγερία, βασιλείες, όπως στη Σαουδική Αραβία, συνταγματικές μοναρχίες, όπως στο Μαρόκο και υπάρχει και το θεοκρατικό καθεστώς του Ιράν. Επιπλέον, ένα άλλο στοιχείο είναι οι άνισα κατανομημένοι φυσικοί πόροι, καθώς πρόκειται για ένα ιδιαίτερα ανομοιογενές και ποικιλόμορφο έδαφος, που χαρακτηρίζεται από άνυδρες ερήμους και εύφορες περιοχές. Από την μία υπάρχει η Αίγυπτος που καταλαμβάνει την κοιλάδα και το Δέλτα του Νείλου, ενώ το μεγαλύτερο τμήμα της Ιορδανίας είναι έρημος. Αλλά, και στις ίδιες τις χώρες επικρατεί ετερογένεια, λόγω της ύπαρξης θρησκευτικών και εθνικών μειονοτήτων, οι οποίες παίζουν καταλυτικό ρόλο στην εσωτερική πολιτική της χώρας. Μπορούμε, λοιπόν, να πούμε πως υπάρχει μια λογική συγκοινωνούντων δοχείων στον αραβικό κόσμο, όμως το πώς επηρεάζεται η κάθε χώρα σχετίζεται με τη συγκεκριμένη ιδιομορφία της, δηλαδή την εσωτερική και εξωτερική της πολιτική.

Επομένως, η θέση της γυναίκας δεν είναι κοινή στον αραβικό κόσμο. Πρώτα πρέπει, όμως, να εξετάσουμε ποιος είναι ο ρόλος της θρησκείας και στον αραβικό κόσμο. Στην προκειμένη περίπτωση η επικρατέστερη θρησκεία είναι το Ισλάμ. Ο Μωάμεθ φαίνεται να είχε ιδιαίτερη αδυναμία στις γυναίκες, τις οποίες αντιμετώπιζε με αγάπη και στοργή, ενώ κατάφερε να κατοχυρώσει και αρκετά δικαιώματα. Όμως, μετά το θάνατό του οι γυναίκες επανήλθαν στην ίδια δυσχερή θέση με πριν. Οι ισλαμικές χώρες τηρούν το Ιερό Βιβλίο, το Κοράνι, το οποίο φέρει αρκετές αντιφάσεις αναφορικά με τις γυναίκες. Το όλο ζήτημα έγκειται στην ερμηνεία του Κορανίου, η οποία γίνεται από άνδρες του ιερατικού κλήρου, και πάλι όπως και στον χριστιανισμό, φροντίζουν ώστε η γυναίκα να θεωρείται κατώτερη του άνδρα. Επιπλέον, σε αρκετές χώρες του ισλαμικού κόσμου τηρείται η Σαρία, ένα σύστημα κανόνων βασισμένο στο Κοράνι, η οποία καταπατά κάθε γυναικείο δικαίωμα και ρυθμίζει ζητήματα που αφορούν το σύνολο της καθημερινότητας των ανθρώπων. Έτσι λοιπόν, στα κράτη που εφαρμόζεται η Σαρία, η καθημερινότητα των γυναικών είναι πολύ πιο δυσμενής απ’ ότι στα κοσμικά κράτη όπου οι γυναίκες έχουν περισσότερες ελευθερίες.

Στην παρούσα εργασία, θα εξετάσουμε τρεις χώρες: την Τυνησία, τη Σαουδική Αραβία και το Ιράν. Ο λόγος που επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες χώρες είναι, αρχικά όσον αφορά την

¹ Βιβή Κεφαλά, *Διεθνής Πολιτική στη Μέση Ανατολή και Ανεπίλυτες Συγκρούσεις: Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, Μάρτιος 2021, σελ 39-40

Τυνησία, πως θεωρείται η ευμενέστερη χώρα του αραβικού κόσμου σχετικά με τη θέση και τα δικαιώματα των γυναικών. Η Τυνησία αν και θεωρείται ένα κράτος κοσμικό, φέρει έντονα το ισλαμικό στοιχείο στην κοινωνία της. Επομένως, είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να εξετάσουμε πώς μια χώρα με έντονη παρουσία του Ισλάμ κατάφερε να είναι η πιο προηγμένη αναφορικά με τα γυναικεία δικαιώματα. Αντιθέτως, η Σαουδική Αραβία αποτελεί μια από τις πιο συντηρητικές χώρες του αραβικού κόσμου, εκεί οι γυναίκες δεν είναι κυρίαρχοι του εαυτού τους, καθώς χρειάζονται την άδεια του κηδεμόνα τους για κάθε τους πράξη, όπως η εργασία ή ένα ταξίδι. Τέλος, το Ιράν μπορεί να μην ανήκει στον αραβικό αλλά στον ισλαμικό κόσμο, και ως χώρα της Μέσης Ανατολής οι εξελίξεις που διαδραματίζονται εκεί, επηρεάζουν και τις υπόλοιπες χώρες, ιδιαίτερα τη Συρία, το Λίβανο και το Ιράκ που έχουν έντονο σιιτικό πληθυσμό. Το Ιράν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως η χώρα με τον μεγαλύτερο σιιτικό πληθυσμό, ενώ μεγάλη αντίφαση φέρει η θέση της γυναίκας πριν και μετά την Επανάσταση του 1979 με τη θέσπιση του θεοκρατικού καθεστώτος. Το Ιράν αποτελεί την πιο τρανταχτή απόδειξη ότι δεν είναι η θρησκεία καθ' αυτή που καταπιέζει τις γυναίκες, αλλά οι πολιτικές αποφάσεις και η πατριαρχική δομή της κοινωνίας.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να αναλύσει τη θέση της γυναίκας στον σύγχρονο αραβικό κόσμο, προσπαθώντας να εκτιμήσει για ποιο λόγο οι γυναίκες στερούνται ακόμη βασικών δικαιωμάτων, ενώ στον δυτικό αυτά έχουν κατοχυρωθεί σχεδόν έναν αιώνα πριν, ποιος είναι ο ρόλος της θρησκείας στη διαδικασία αυτή, αλλά και γιατί παρατηρούνται τόσο έντονες διαφορές και εντός του αραβικού κόσμου, με κάποιες χώρες να έχουν σημειώσει φανερή πρόοδο και άλλες να συνεχίζουν τις συντηρητικές οπισθοδρομικές τους πρακτικές.

Η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στην παρούσα εργασία βασίζεται στην βιβλιογραφική έρευνα. Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, στο πρώτο κεφάλαιο ερευνάται η θέση της γυναίκας στον δυτικό κόσμο, συγκεκριμένα ποια είναι η θέση του χριστιανισμού για τη γυναίκα και πώς κατάφερε σήμερα η δυτική γυναίκα να κατοχυρώσει τα δικαιώματά της. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναφέρεται ποια είναι η θέση της γυναίκας στον αραβικό κόσμο, αναλυτικότερα πως αντιμετωπίζει τη γυναίκα το Ισλάμ, τι αναφέρεται στο Κοράνι και τι ισχύει με βάση το ισλαμικό δίκαιο, αλλά και ποια κατάσταση επικρατεί σήμερα στον αραβικό κόσμο. Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι τρεις μελέτες περίπτωσης, συγκεκριμένα η Τυνησία, η Σαουδική Αραβία και το Ιράν. Στο τέλος εξάγονται τα συμπεράσματα.

Η θέση της γυναίκας στη Δύση

Γυναίκα και χριστιανισμός

Σύμφωνα με όσα μας έχουν γίνει γνωστά, ο Ιησούς συμπεριφερόταν ισότιμα στους άνδρες και στις γυναίκες, μια πράξη τολμηρή αν αναλογιστούμε την αυστηρή ανδροκρατούμενη εβραϊκή κοινωνία. Χωρίς καμία διάκριση δίδασκε τόσο στους άνδρες όσο και στις γυναίκες, ενώ συνδιαλεγόταν με ξένες γυναίκες, πράξη που ήταν απαγορευμένη². Χαρακτηριστική είναι επίσης η αναφορά στο Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο (Ε', 25-29) όπου ο Ιησούς φαίνεται να θεραπεύει μια γυναίκα η οποία υποφέρει από ανωμαλίες στην έμμηνου ρύση της. Άλλα παραδείγματα της ευνοϊκής στάσης του Ιησού προς τις γυναίκες είναι η σωτηρία της μοιχαλίδας από λιθοβολισμό, λέγοντας τη γνωστή φράση «ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος βαλέτω λίθον ἐπ' αὐτήν»³ και η συνάντησή του με τη Σαμαρείτισσα, η οποία ενώ του αποκαλύπτει πως έχει πέντε συζύγους και ζει και με έναν έκτο άνδρα, εκείνος όχι μόνο δεν την επικρίνει, αλλά της φανερώνει πως είναι ο Μεσσίας⁴.

Όμως, βλέπουμε μετά το θάνατο του Ιησού την απομάκρυνση της γυναίκας από τη διαδικασία σύστασης της Εκκλησίας. Η γυναίκα απομακρύνεται από την διάδοση του προφητικού λόγου, δε συμμετέχει στην Ευχαριστία και ουσιαστικά δεν κατέχει καμία θέση εξουσίας ή άσκησης καθηκόντων. Πού οφείλεται όμως αυτός ο αποκλεισμός, ενώ ήταν φανερό πως ο Ιησούς αντιμετώπιζε ισότιμα και τα δύο φύλα; Ίσως η ανδροκρατούμενη παράδοση της εβραϊκής κοινωνίας ήταν τόσο βαθιά ριζωμένη που οι άνδρες δεν ήταν διατεθειμένοι να δεχτούν την παραχώρηση κάποιων προνομίων στις γυναίκες, καθώς αυτό θα σήμαινε πως οι ίδιοι θα έχαναν μέρος της εξουσίας τους, αλλά και πως οι γυναίκες θα απομακρύνονταν από τον παραδοσιακό τους ρόλο στο σπίτι.

Μια εικόνα για τις αντιλήψεις που επικρατούσαν στην κοινωνία όσον αφορά τις γυναίκες παίρνουμε και μέσα από τις επιστολές του αποστόλου Παύλου. Υπάρχουν πάρα πολλές αναφορές οι οποίες τονίζουν την κατωτερότητα της γυναίκας και την υποταγή της στον άνδρα, αλλά και την αποκλειστική ευθύνη της γυναίκας για το προπατορικό αμάρτημα. Ένα παράδειγμα από την Α' προς Κορινθίους επιστολή (ΙΑ' 5-9) είναι το εξής: «Και κάθε γυναίκα που προσεύχεται ή προφητεύει με ακάλυπτη την κεφαλή καταντροπιάζει την κεφαλή της γιατί είναι ένα και το αυτό με την ξυρισμένη. Γιατί αν δεν καλύπτεται η γυναίκα, τότε ας κουρευτεί. Αν όμως είναι αισχρό στη γυναίκα το να κουρευτεί ή να ξυριστεί, ας κατακαλύπτεται. Γιατί ο άνδρας, βέβαια, δεν οφείλει να κατακαλύπτεται στην κεφαλή του, επειδή είναι εικόνα και δόξα του Θεού, η γυναίκα όμως είναι δόξα του άντρα. Γιατί δεν προέρχεται ο άντρας από τη γυναίκα, αλλά η γυναίκα από τον άντρα. Και βέβαια δε δημιουργήθηκε ο άντρας για τη γυναίκα, αλλά η γυναίκα για τον άντρα.»⁵.

² Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής: Οι άνδρες, οι θρησκείες, οι νόμοι και η μοίρα των γυναικών*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2012, σελ 219

³ Κατά Ιωάννην, Η' 7

⁴ Κατά Ιωάννην, Δ' 17-27

⁵ Σπύρος Κίμ. Καραλής, *Η Καινή Διαθήκη*, Μεταγλώττιση Α', έκδοση 1991, σελ 244

Η Γυναίκα, η παρθενία και ο σεξουαλισμός

Η διαφύλαξη της παρθενίας των γυναικών αποτελούσε, επίσης, ένα θέμα ύψιστης σημασίας καθώς συνδεόταν με την τιμή όλης της οικογένειας. Ας μην ξεχνάμε πως και στις δυτικές χώρες υπήρχε το λεγόμενο προξενίο και ο θεσμός της προίκας. Απαράβατος όρος για τη συμφωνία ανάμεσα στις δυο οικογένειες ήταν πως η νύφη έπρεπε οπωσδήποτε να είναι παρθένα. Στο θέμα της παρθενίας από τα πρώτα χριστιανικά χρόνια τοποθετήθηκε και η Εκκλησία, η οποία τοποθετούσε τις παρθένες στο ίδιο επίπεδο με τους αγγέλους. Η χριστιανή γυναίκα είχε τρεις επιλογές όσον αφορά τη σεξουαλικότητά της, είτε να παραμείνει παρθένα, είτε να θυσιάσει για την αναπαραγωγή του είδους και να εκτελέσει τα συζυγικά της καθήκοντα, είτε να γίνει πόρνη. Ο χριστιανισμός αντιμετώπιζε πάντα με απέχθεια την σεξουαλική πράξη, την οποία έβλεπε ως μια θυσία που έπρεπε να υποστεί το ζευγάρι για να εξασφαλιστεί η αναπαραγωγή του γένους.

Όπως διαβάζουμε στην Καινή Διαθήκη η μητέρα του Ιησού, η Μαρία, ήταν παρθένα και η σύλληψη του Ιησού έγινε με τη δύναμη του Αγίου Πνεύματος. Η παρθενία της Μαρίας ήταν ζήτημα πολύ σημαντικό και για την Καθολική και για την Ορθόδοξη Εκκλησία, οι οποίες υποστηρίζουν με σθένος πως η Μαρία ήταν παρθένα και κατά τη διάρκεια του τοκετού, αλλά και ότι παρέμεινε παρθένα για πάντα. Η Εκκλησία συγκέντρωσε στο πρόσωπο της Παναγίας όλες εκείνες τις αρετές που είχαν και οι προχριστιανικές θεές, δηλαδή ήταν μητέρα, παρθένα, προστάτευε τη φύση και τα στρατεύματα των πιστών στους πολέμους εναντίον των απίστων⁶. Ήταν, λοιπόν, πολύ σημαντικό το πρόσωπο της Παναγίας να απομακρυνθεί από την ειδεχθή, σύμφωνα με την Εκκλησία, πράξη της συνεύρεσης και να παραμείνει αγνή.

Η Παναγία απεικονίζεται πάντα τυλιγμένη από το κεφάλι μέχρι τα άκρα της με κάποιο ρούχο, συμβολίζοντας έτσι την αγιοσύνη και την παραίτηση από τις επίγειες απολαύσεις και τη σάρκα. Εν αντιθέσει η Μαρία η Μαγδαληνή αναπαριστάται μισοντυμένη, από τη μία έχει μετανοήσει για την αμαρτωλή της ζωή, όμως δεν μπορεί και να απαρνηθεί τελείως τη σάρκα. Τέλος, η πρωτόπλαστη Εύα αναπαριστάται γυμνή, καλυμμένη μόνο από τα μαλλιά της συμβολίζοντας έτσι τον πρωτόγονο σεξουαλισμό. Οι τρεις αυτές γυναίκες περικλείουν όλες τις δυνατές περιπτώσεις των γυναικών της εποχής εκείνης σύμφωνα πάντα με την Εκκλησία. Βλέπουμε, λοιπόν, την αυστηρότητα και τον συντηρητισμό της Εκκλησίας απέναντι στο γυναικείο φύλο, ενώ στη διάρκεια του Μεσαίωνα όλα αυτά γιγαντώνονται και φτάνουμε στο μεγάλο έγκλημα της τυρπόλησης των γυναικών, γνωστό και ως κυνήγι των «μαγισσών».

Το κυνήγι των «μαγισσών»

Το 1486 εκδόθηκε το περίφημο «Σφυρί των μαγισσών», σύμφωνα με το οποίο οι γυναίκες είναι πιο πιθανό να γίνουν «μάγισσες»: «...διότι το θηλυκό γένος ρέπει πολύ περισσότερο από το αρσενικό σε θέματα σάρκας. Διότι οι γυναίκες που δημιουργήθηκαν από την πλευρά του άνδρα, αποτελούν ένα είδος ατελών ζώων, επιρρεπών στην απάτη, ενώ ο άνδρας ανήκει στο προνομιούχο γένος, από το οποίο προήλθε και ο Ιησούς».⁷

Το κυνήγι των «μαγισσών» ήταν αναμφίβολα ένα από τα μεγαλύτερα εγκλήματα της χριστιανικής Εκκλησίας. Διήρκησε τρεις ολόκληρους αιώνες, ο αριθμός των θυμάτων του

⁶ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 232

⁷ Οπ. π. σελ 279

παραμένει μέχρι και σήμερα άγνωστος, όμως είναι σίγουρο πως ήταν αρκετά υψηλός, με τη συντριπτική πλειοψηφία των θυμάτων του να είναι οι γυναίκες. Η Ιερά Εξέταση αφού επιτέλεσε τον σκοπό για τον οποίο είχε συσταθεί, δηλαδή τον αφανισμό των μουσουλμάνων, των Εβραίων, αλλά και των αιρετικών χριστιανών, κατάφερε να παρατείνει τη ζωή της ασχολούμενη με άλλους τομείς, όπως ήταν η μαγεία. Το κυνήγι των «μαγισσών» στάθηκε και αρκετά επικερδές για την Εκκλησία, καθώς όταν τύχαινε η «μάγισσα» να κατάγεται από πλούσια οικογένεια, γινόταν κατάσχεση της προσωπικής της περιουσίας ή υπήρχαν χρεώσεις στους συγγενείς της για τις υπηρεσίες της Ιεράς Εξέτασης. Μετά το φριχτό αυτό έγκλημα, και με το τέλος του Μεσαίωνα, σταδιακά η θέση της γυναίκας αρχίζει να υφίσταται κάποιες βελτιώσεις μέσα στους επόμενους αιώνες.

Οι απαρχές του φεμινισμού

Η πρώτη φεμινιστική δραστηριότητα παρατηρείται περίπου από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα. Βέβαια, σε αυτήν την περίπτωση δεν μπορούμε να μιλήσουμε για φεμινιστικό κίνημα, αλλά με τον όρο φεμινισμό εννοούμε τις προσπάθειες αντιπαράθεσης των γυναικών με την πατριαρχία. Κατά την περίοδο αυτήν, η πλειονότητα των γυναικών δεν είχε δικαίωμα ψήφου, είχε ελάχιστη πρόσβαση στην εκπαίδευση και στη νομική εκπροσώπηση⁸. Ο γάμος ήταν ο μόνος τρόπος για τις γυναίκες να εξασφαλίσουν το μέλλον τους και να αποκτήσουν κάποια οικονομική ανεξαρτησία. Η νύφη έφερε μαζί της την «προίκα» και σε αντάλλαγμα ο σύζυγος φρόντιζε να τη συντηρεί για το υπόλοιπο της ζωής της. Βασικός ρόλος της γυναίκας στο γάμο ήταν η τεκνοποίηση, ώστε να παρέχει άρρενες οι οποίοι θα κληρονομούσαν τους τίτλους και τα εδάφη του πατέρα τους αλλά και για να παρέχει μια πηγή εργασίας στην οικογένεια⁹. Ωστόσο, η γυναίκα δεν είχε κανένα δικαίωμα στα παιδιά της, ούτε στην ανατροφή ούτε στην εκπαίδευσή τους.

Υπό αυτές τις συνθήκες, η φεμινιστική δραστηριότητα που δημιουργήθηκε δεν προσπάθησε να επιτύχει την κατοχύρωση της ισότητας ανάμεσα στα δύο φύλα, αλλά στόχευε κυρίως στην αλλαγή της νοοτροπίας, η οποία θεωρούσε τη γυναίκα ως ένα κατώτερο ον χωρίς ορθολογική σκέψη. Εκφράστηκε μέσω της συγγραφής γυναικών, οι οποίες προσπάθησαν μέσα από τα κείμενά τους να πάρουν την ευθύνη της πτώσης της ανθρωπότητας αποκλειστικά από την Εύα και να αποδομήσουν τη θεωρία πως επειδή η Εύα φτιάχτηκε τελευταία είναι αναπόφευκτα και κατώτερη. Επίσης, σημαντικό γεγονός της εποχής ήταν η άνοδος της βασίλισσας Ελισάβετ Α' στο θρόνο της Αγγλίας, η οποία με την μακρά και επιτυχημένη βασιλεία της απέδειξε πως και οι γυναίκες μπορούν να ανθίσουν στην πολιτική και να αναλάβουν θέσεις εξουσίας.

Κατά τη διάρκεια του 17^{ου} και του 18^{ου} αιώνα οι φεμινιστικές λογοτεχνικές φωνές πληθαίνουν, ενώ παρατηρείται μια πνευματική απελευθέρωση ταυτόχρονα με την εξάπλωση των ιδεών του Διαφωτισμού. Στο Παρίσι, γυναίκες της αριστοκρατίας, οι οποίες κατείχαν αξιόλογη παιδεία, συγκέντρωναν στα σαλόνια τους από τη μία πλευρά πρίγκιπες και ευγενείς σημαντικών οικογενειών, και από την άλλη ανθρώπους προικισμένους στον τομέα του πνεύματος και των τεχνών¹⁰. Με αυτόν τον τρόπο κατάφεραν να αναμείξουν ανόμιες

⁸ Sarah Gamble, *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, Routledge Taylor & Francis Group, London, 2006, σελ 4

⁹ Οπ. π. σελ 4

¹⁰ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 291

κοινωνικές τάξεις, οι ευγενείς άρχισαν να συνδιαλέγονται με άτομα τα οποία μπορεί να άνηκαν στην αστική ή τη λαϊκή τάξη, αλλά ταυτόχρονα ήταν προικισμένοι πνευματικά, ενώ οι δεύτεροι άρχισαν να αισθάνονται ότι αναγνωρίζονται ως ισότιμοι με τους ευγενείς.

Το 1^ο κύμα φεμινισμού

Σημαντικό πρόσωπο του 1^{ου} φεμινιστικού κινήματος, το οποίο ξεκινάει τον 19^ο αιώνα, αποτελεί η αγγλίδα Μαίρη Ούλλστονκραφτ. Επηρεασμένη από τη Γαλλική Επανάσταση δημοσιεύει στα τέλη του 18^{ου} αιώνα ένα βιβλίο με τίτλο «Υπεράσπιση των δικαιωμάτων της Γυναίκας». Στο βιβλίο της υποστηρίζει ότι οι γυναίκες είναι «όντα υπεύθυνα και ορθολογιστικά», ενώ σαν κύριο επιχείρημά της θέτει ότι το σύστημα παιδείας είναι άνιστο ως προς τις γυναίκες και δεν τις προετοιμάζει να γίνουν ισάξιες σύντροφοι του άνδρα¹¹. Στο βιβλίο της τονίζει ότι ο μισός πληθυσμός του πλανήτη έχει εξαιρεθεί από τη συμμετοχή στην κυβέρνηση, ενώ στερείται ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Το βιβλίο παρά τις αντιδράσεις που προκάλεσε, γνώρισε μεγάλη επιτυχία στο Λονδίνο, το Παρίσι, το Δουβλίνο και τη Βοστώνη.

Ο φιλόσοφος Τζον Στιούαρτ Μιλ αγωνίστηκε, επίσης, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του για τα δικαιώματα των γυναικών αλλά και για την παροχή ψήφου στις γυναίκες. Στα κείμενα του αναφέρει πως οι άνδρες δε θέλουν μόνο οι γυναίκες να τους υπηρετούν, αλλά θέλουν να ελέγχουν και τα αισθήματά τους, για το λόγο αυτό έπεισαν τη γυναίκα πως είναι στη φύση ης να φροντίζει τους άλλους και να απαρνείται απόλυτα τον εαυτό της¹².

Η πιο έντονη περίοδος του 1^{ου} φεμινιστικού κινήματος ήταν αυτή της δεκαετίας του 1850. Συγκεκριμένα, στο Λονδίνο σχηματίστηκε ο λεγόμενος κύκλος «Langham Place», ο οποίος αποτελούνταν από ακτιβίστριες γυναίκες της μεσαίας αστικής τάξης, οι οποίες στις συναντήσεις τους συζητούσαν και δημοσίευαν κείμενα και σκέψεις τους σχετικά με τις γυναίκες¹³. Έπειτα δημιούργησαν και τη δική τους έκδοση, το *The English Woman's Journal*, καθώς και μια Εταιρία για την Προώθηση της Απασχόλησης των Γυναικών¹⁴. Εκείνη την εποχή, πολλές γυναίκες ήταν ανύπαντρες και αναζητούσαν λύσεις για να καταστούν οικονομικά ανεξάρτητες χωρίς να χρειαστεί να καταφύγουν στο γάμο. Όμως, εκτός από το επάγγελμα της διδασκαλίας και της νοσηλευτικής δεν υπήρχαν άλλοι τομείς στους οποίους θα μπορούσαν να εργαστούν, έτσι μεγάλο μέρος του γυναικείου πληθυσμού ήταν άνεργο.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα αρχίζουμε σιγά σιγά να βλέπουμε κάποιες βελτιώσεις όσον αφορά τη θέση της γυναίκας στο δυτικό κόσμο. Συγκεκριμένα, στο Παρίσι πραγματοποιείται το 1878 το 1^ο παγκόσμιο συνέδριο για τα δικαιώματα των γυναικών, ενώ δυο χρόνια αργότερα με γαλλικό νόμο η δευτεροβάθμια εκπαίδευση γίνεται υποχρεωτική για τις γυναίκες. Στην Ουάσινγκτον το 1888 ιδρύεται ο Διεθνής Οργανισμός Γυναικών¹⁵, ενώ ακολουθούν αντίστοιχοι οργανισμοί σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Αγγλία και η Γαλλία.

¹¹ Mary Wollstonecraft, *Vindication of the Rights of the Woman*, Renaissance Editions, London, 1792, σελ 3-4

¹² Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 308

¹³ Sarah Gamble, *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, σελ 32

¹⁴ Οπ. π. σελ 32

¹⁵ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 371

Αξιοιμνημόνευτη αποτελεί, βεβαίως, και η πρώτη απονομή Νόμπελ φυσικής σε γυναίκα, που δεν ήταν άλλη από τη Μαρί Κιουρί.

Εν τέλει, το πρώτο κύμα απελευθέρωσης των γυναικών στην Ευρώπη ξεσπά μετά το τέλος του Α' Παγκοσμίου Πολέμου. Οι γυναίκες έχοντας περάσει εξίσου με τους άνδρες τη φρίκη του πολέμου έχουν την ανάγκη να ξεφύγουν από τους κοινωνικούς καταναγκασμούς και τα στερεότυπα της εποχής. Έτσι κόβουν τα μαλλιά τους κοντά, βγάζουν τους κορσέδες, κονταίνουν τις φούστες, ενώ εμφανίζεται το ταγέρ, δηλαδή το γυναικείο κουστούμι. Όλα αυτά βέβαια δεν κράτησαν στο χρόνο, καθώς η Ευρώπη οδηγήθηκε στον ακόμη πιο φρικτό Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Το 2^ο κύμα φεμινισμού

Ουσιαστικά, θεσμικές αλλαγές οι οποίες βελτίωσαν τη θέση της δυτικής γυναίκας άρχισαν να συμβαίνουν μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, και κορυφώθηκαν από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Το 1945 υπογράφεται ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, ο οποίος αναφέρεται στο εισαγωγικό του τμήμα στα «θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου, την αξιοπρέπεια και τις αξίες του ατόμου, αλλά και την ισότητα των δικαιωμάτων των ανδρών και των γυναικών»¹⁶. Ακολουθεί η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, η οποία στο Άρθρο 1 αναφέρει πως «όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα»¹⁷. Έπειτα, το 1979 υπογράφεται η Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών. Σημαντικό γεγονός αποτελεί πως στο 2^ο άρθρο της Σύμβασης αναφέρεται πως τα κράτη μέλη αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εγγράψουν στο εθνικό τους Σύνταγμα την αρχή της ισότητας ανδρών και γυναικών¹⁸. Επιπλέον, στη Γαλλία το 1980 ψηφίζεται ένας νέος ποινικός κώδικας, ο οποίος σταδιακά επεκτάθηκε και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, σύμφωνα με τον οποίο ο βιασμός αποτελεί πλέον έγκλημα ενάντια στην αξιοπρέπεια της γυναίκας, ενώ διευρύνεται και η έννοια του, στην οποία πλέον περιλαμβάνεται και η απειλή για βιασμό¹⁹.

Τα θεμέλια του φεμινιστικού κινήματος έθεσε η Σιμόν ντε Μποβουάρ με το βιβλίο της «Το δεύτερο φύλο». Στο βιβλίο της υποστηρίζει πως η γυναίκα είναι μια προβολή των φαντασιώσεων και των φόβων του άνδρα, ενώ οι γυναίκες έχουν εσωτερικεύσει αυτούς τους ορισμούς. Το κίνημα ξεκινάει το 1960 στις ΗΠΑ και εξαπλώνεται αμέσως στη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία. Η κεντρική επιδίωξη του φεμινιστικού κινήματος είναι η εξίσωση των δικαιωμάτων των ανδρών και των γυναικών σε όλους τους τομείς. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες απαιτούν ίσα δικαιώματα στη μόρφωση και τη γνώση, ίσα δικαιώματα στην εργασία, ίσα πολιτικά δικαιώματα και το δικαίωμα αυτοδιάθεσης του σώματός τους. Αναφορικά με το τελευταίο, οι γυναίκες απαιτούσαν να χρησιμοποιούν οποιαδήποτε μέθοδο αντισύλληψης έκριναν εκείνες κατάλληλη, καθώς και να μπορούν να προχωρήσουν σε έκτρωση αν εκείνες το επιθυμούν. Ουσιαστικά απαιτούσαν να έχουν το δικαίωμα να επιλέγουν εκείνες αν θέλουν να κάνουν παιδιά, τότε και πώς.

¹⁶ Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών

¹⁷ Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα

¹⁸ Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών

¹⁹ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 354

Την εξέλιξη του φεμινιστικού κινήματος αποτελεί ο σύγχρονος μεταφεμινισμός. Εν αντιθέσει με τον φεμινισμό ο οποίος συνδέει το βιολογικό γένος με τους κοινωνικούς ρόλους του άνδρα και της γυναίκας, στο μεταφεμινισμό η διάκριση του γένους δεν έχει πλέον σημασία. Δηλαδή ένα άτομο μπορεί να είναι θηλυκό, αρσενικό, αμφοτερόφιλο, ομοφυλόφιλο, διεμφυλικό κλπ. Παρατηρούμε, δηλαδή, πως ο διαχωρισμός ανάμεσα σε δύο φύλα πλέον αποδομείται.

Η σύγχρονη γυναίκα

Σήμερα, αν και η θέση της γυναίκας στον δυτικό κόσμο έχει βελτιωθεί κατά πολύ, δεν μπορούμε ακόμη να μιλάμε για πλήρη ισότητα των φύλων. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Δείκτη Έμφυλου Χάσματος για το 2021, η Ισλανδία βρίσκεται 1^η στην κατάταξη όσον αφορά την ισότητα των φύλων, ενώ η Γερμανία στην 11^η θέση, η Γαλλία στη 16^η, το Ηνωμένο Βασίλειο στην 23^η, οι ΗΠΑ στην 30^η και η Ελλάδα μόλις στην 98^η θέση σε σύνολο 156 χωρών²⁰. Όσον αφορά το πεδίο Οικονομικής Συμμετοχής και Ευκαιριών, 1^η χώρα στην κατάταξη είναι το Λάος, οι ΗΠΑ κατέχουν ξανά την 30^η θέση, το Ηνωμένο Βασίλειο την 55^η, ενώ οι ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται πιο χαμηλά στην κατάταξη, η Γαλλία κατέχει την 58^η θέση, η Γερμανία την 62^η και η Ελλάδα την 83^η²¹. Σχετικά με το πεδίο των Εκπαιδευτικών Επιτευγμάτων οι ευρωπαϊκές χώρες βρίσκονται σε υψηλές θέσεις, στην 1^η θέση ισοβαθμούν 26 χώρες, ανάμεσά τους 12 ευρωπαϊκές. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα επόμενα πεδία που αφορούν την Υγεία και Επιβίωση και την Πολιτική ενδυνάμωση. Στο πρώτο, οι ευρωπαϊκές χώρες κατέχουν χαμηλές θέσεις, η Γερμανία την 75^η, η Γαλλία την 86^η, η Ελλάδα την 107^η, ενώ οι ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο την 87^η και 110^η αντίστοιχα²². Αντιθέτως, στο δεύτερο πεδίο, οι ευρωπαϊκές χώρες κατέχουν πάλι υψηλές θέσεις, η Γερμανία τη 10^η, η Γαλλία την 20^η, εν αντιθέσει με την Ελλάδα που κατέχει την 115^η, ενώ το Ηνωμένο Βασίλειο βρίσκεται στην 23^η θέση και οι ΗΠΑ στην 37^η²³.

Στον τομέα της απασχόλησης, οι εργαζόμενες γυναίκες ξεπέρασαν σε αριθμό τους άνδρες για πρώτη φορά το 2010 στις ΗΠΑ²⁴. Αξιοσημείωτο είναι όμως το γεγονός πως πολλές γυναίκες κατέλαβαν υψηλές θέσεις σε μεγάλες εταιρίες, όπως αυτή του προέδρου και του διευθύνων σύμβουλου. Παράλληλα, στην Ευρώπη το 2011, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ψήφισε διάταξη σύμφωνα με την οποία ως το 2020 το 40% τουλάχιστον των εδρών των διοικητικών συμβουλίων των επιχειρήσεων θα αποτελείται από γυναίκες. Στον πολιτικό τομέα, η συμμετοχή των γυναικών στην ηγεσία βρίσκεται ακόμα σε χαμηλό επίπεδο, με εξαίρεση τις βόρειες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισλανδία, η Φιλανδία, η Νορβηγία και η Δανία, οι οποίες διοικούνται από γυναίκες πρωθυπουργούς, ενώ για πρώτη φορά το 2022 εκλέχθηκε γυναίκα πρωθυπουργός και στην Ιταλία. Επιπλέον, σημαντικά πολιτικά πρόσωπα στη Γερμανία αποτελούν η πρώην Καγκελάρια Άνγκελα Μέρκελ και η Πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής Ούρσουλα Φον ντερ Λάιεν. Στη Γαλλία, στις εκλογές του 2022 παρά τη νίκη του Εμανουέλ Μακρόν, πρώτη φορά υπήρξε τόσο έντονη γυναικεία παρουσία στην υποψηφιότητα για το προεδρικό αξίωμα. Αν και η πολιτική ηγεσία βρίσκεται στο μεγαλύτερο ποσοστό στα χέρια των ανδρών, είναι εμφανές πως σταδιακά το ποσοστό αυτό αρχίζει να

²⁰ World Economic Forum, *Global Gender Gap Report 2021*, Inside Report, March 2021, σελ 10

²¹ Οπ. π. σελ 18

²² Οπ. π. σελ 19

²³ Οπ. π. σελ 19

²⁴ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 362

ανατρέπεται. Ας σημειώσουμε εδώ πως πριν μερικά –όχι πολλά– χρόνια θα ήταν αδιανόητο μια γυναίκα να κατέχει το αξίωμα του Προέδρου ή του Πρωθυπουργού.

Παράλληλα, ο αγώνας των γυναικών στον δυτικό κόσμο συνεχίζεται, καθώς ο αριθμός των γυναικοκτονιών και των βιασμών παραμένει υψηλός. Το 2018 ξεκίνησε στις ΗΠΑ το κίνημα #MeToo το οποίο ξεκίνησε από γνωστά ονόματα του καλλιτεχνικού χώρου τα οποία έπεσαν θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης και αμέσως επεκτάθηκε και στον υπόλοιπο δυτικό κόσμο φέροντας στο φως πλήθος καταγγελιών. Εν αντιθέσει, μεγάλο πλήγμα για τα δικαιώματα των γυναικών αποτέλεσε η σκοταδιστική απόφαση του Ανώτατου Δικαστηρίου των ΗΠΑ ακυρώνοντας τον νόμο για την προστασία των αμβλώσεων σε ομοσπονδιακό επίπεδο. Είναι εμφανές, λοιπόν, πως η δυτική γυναίκα έχει καταφέρει να κατακτήσει θεμελιώδη δικαιώματα, όμως ο αγώνας για την πλήρη ισότητα συνεχίζεται ακόμα. Σίγουρα, η θέση της δυτικής γυναίκας έχει βελτιωθεί σε μεγάλο βαθμό τον τελευταίο αιώνα και είναι ευνοϊκότερη σε σχέση με τη θέση της γυναίκας στον αραβικό κόσμο, όπως θα αναλύσουμε στο παρακάτω κεφάλαιο.

Η θέση της γυναίκας στον αραβικό κόσμο

Οι απαρχές του Ισλάμ

Το Ισλάμ αποτελεί σήμερα την αριθμητικά δεύτερη μετά τον χριστιανισμό θρησκεία και αριθμεί περίπου το 20% του παγκόσμιου πληθυσμού. Ιδρυτής της ισλαμικής θρησκείας είναι ο Μωάμεθ ο οποίος γεννήθηκε περίπου το 570 μ.Χ. στην πόλη της Μέκκας. Ο Μωάμεθ άνηκε στην ιερή φυλή των Κουραϊσιτών, η οποία ήλεγχε την πολιτική διοίκηση της Μέκκας²⁵. Σύμφωνα με την ισλαμική παράδοση, ο αρχάγγελος Γαβριήλ εμφανίστηκε στον Μωάμεθ και του αποκάλυψε την αλήθεια για τον Έναν και Μοναδικό Θεό. Από τις αποκαλύψεις που περιέχουν τις ρήσεις του θεού συντέθηκε αργότερα το Κοράνι. Έπειτα ο Μωάμεθ ξεκίνησε να κηρύσσει τον ισλαμισμό, χρησιμοποιώντας στοιχεία του ζωροαστρισμού, του ιουδαϊσμού και του μονοφυσιτικού χριστιανισμού²⁶, όμως το κήρυγμά του δεν βρήκε πρόσφορο έδαφος από τους κατοίκους της πόλης, κυρίως λόγω του παγανιστικού και ειδωλολατρικού περιβάλλοντος. Έτσι αποδήμησε στη Μεδίνα, όπου οι κάτοικοι της πόλης ήταν εξοικειωμένοι με τη δόγμα του μονοθεϊσμού λόγω της ιουδαϊκής θρησκείας και ήταν δεκτικοί στο κήρυγμά του. Η μετανάστευση του Μωάμεθ και των πρώτων πιστών του Ισλάμ από τη Μέκκα στη Μεδίνα το 622 μ.Χ. ονομάζεται εγίρα και σύμφωνα με το έτος αυτό υπολογίζονται οι ημερομηνίες του ισλαμικού ημερολογίου. Ο Μωάμεθ, λοιπόν, ίδρυσε μια θρησκεία η οποία μπορεί να ήταν απλή, αλλά ήταν σαφής και ισχυρή. Σε σύντομο χρονικό διάστημα κατάφερε να διαδώσει τη νέα θρησκεία πρώτα στη Μεδίνα και έπειτα στην υπόλοιπη αραβική χερσόνησο, να συγκεντρώσει τις διάσπαρτες αραβικές φυλές υπό μια κεντρική εξουσία η οποία χαρακτηριζόταν από τις θεοκρατικές αρχές, την πολιτική και στρατιωτική ισχύ και, τέλος, να ιδρύσει την ούμα, δηλαδή την κοινότητα των πιστών.

Αναφορικά με τις γυναίκες, ο Μωάμεθ ήταν ευνοϊκά διακείμενος απέναντί τους και προσπάθησε να κατοχυρώσει ορισμένα θεμελιώδη δικαιώματα τα οποία ήταν ανύπαρκτα στην προϊσλαμική ανδροκρατούμενη κοινωνία. Ο ίδιος είχε μια έντονη αγάπη προς το γυναικείο φύλο, και μετά το θάνατο της πρώτης του γυναίκας παντρεύτηκε άλλες οχτώ. Μάλιστα, την μία εξ αυτών την παντρεύτηκε όταν η ίδια ήταν μόλις 9 χρονών. Βλέπουμε, λοιπόν, στοιχεία της ζωής του Προφήτη, όπως η πολυγαμία και ο γάμος με ανήλικα κορίτσια, διατηρήθηκαν στην ισλαμική θρησκεία ακόμη και ενάμιση αιώνα μετά τον θάνατό του. Ο Μωάμεθ μέσα από το Κοράνι θεσμοθέτησε κάποια στοιχειώδη δικαιώματα τα οποία αφορούσαν το διαζύγιο, τη μόρφωση, την πρόικα, την ιδιοκτησία και την κληρονομιά. Σαφώς, η θέση της γυναίκας δεν εξισώθηκε με αυτή του άνδρα και η γυναίκα παρέμεινε αποκλεισμένη από κοινωνικές δραστηριότητες και την πολιτική εξουσία, όμως, δεν υπήρχαν οι φοβερές και απάνθρωπες κτηνωδίες που συναντάμε αργότερα στον ισλαμικό κόσμο.

²⁵ Γιάννης Δ. Σακκάς, *Οι Αραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή. Ιστορία και Κοινωνία*, Εκδόσεις Πατάκη, 2002, σελ 162

²⁶ Οπ. π. σελ 162

Η γυναίκα στο Κοράνι

Το Κοράνι αποτελεί το Λόγο του Θεού, συντελείται από 114 σούρες (κεφάλαια) τις οποίες οι ισλαμολόγοι έχουν χωρίσει σε δύο κεφάλαια, σε αυτό της Μέκκας και σε αυτό της Μεδίνας. Στο πρώτο κεφάλαιο, της Μεδίνας, οι σούρες είναι οι μακροσκελέστερες και σε αυτό ρυθμίζονται ζητήματα τα οποία αφορούν το οικογενειακό δίκαιο, το ποινικό και το εμπορικό, ενώ υπάρχουν και κανόνες για σωστή θρησκευτική και κοινωνική συμπεριφορά. Στο δεύτερο κεφάλαιο, της Μέκκας, περιέχονται δυο βασικές ομολογίες, ότι ο Θεός είναι ένας και μοναδικός και ότι όλοι οι άνθρωποι θα κριθούν την «ημέρα της κρίσεως». Η Σαρία (Ιερός Νόμος), ένα σύστημα κανόνων που αφορούν την ατομική και συλλογική ζωή του ανθρώπου βασισμένο στο Κοράνι²⁷, επηρεάζει επίσης όλες τις πτυχές της ζωής του ανθρώπου είτε πρόκειται για την καθημερινότητά του είτε για τις οικογενειακές, θρησκευτικές και οικονομικές του υποχρεώσεις. Συνδυαστικά, το Κοράνι, η Σαρία και τα χαντίθ²⁸ επηρεάζουν και ρυθμίζουν τη ζωή όλων των μουσουλμάνων, ανδρών και γυναικών.

Η ανισότητα των φύλων είναι ευδιάκριτη στο Κοράνι, πράγμα στο οποίο συνέβαλε και η πατριαρχική δομή της ισλαμικής κοινωνίας αλλά και η ισλαμική παράδοση που εμφανώς υποτιμά τη γυναίκα. Στο ίδιο το Κοράνι υπάρχουν αρκετές αντιφάσεις και ασάφειες όσον αφορά τις γυναίκες, για παράδειγμα σε κάποια σημεία υποστηρίζεται πως γυναίκες και άνδρες είναι ίσοι απέναντι στο θεό, ενώ σε άλλα πως οι γυναίκες είναι ιδιοκτησία των ανδρών. Έγκειται, λοιπόν, ένα θέμα ερμηνείας του Κορανίου, το οποίο το ανέλαβαν θεολόγοι του Ισλάμ αλλά και οι ουλεμάδες²⁹, οι οποίοι βέβαια ήταν όλοι γένους αρσενικού και όλες οι ερμηνείες που έδιναν ήταν εις βάρος των γυναικών. Ένα παράδειγμα αποτελεί η 4^η σούρα του Κορανίου που ονομάζεται «Οι Γυναίκες» και στο 1^ο εδάφιο της αναφέρει: «Ω! Άνθρωποι! Σεβαστείτε τον Κύριό σας, που σας δημιούργησε από μία και μόνο ψυχή (Αδάμ), κι από αυτή έπλασε τη σύντροφό σας (Εύα) και από αυτούς τους δύο σκόρπισε –σαν σπόρους– αμέτρητους άντρες και γυναίκες»³⁰. Αυτό το εδάφιο κάποιος μπορεί να το ερμηνεύσει πως αφού και τα δυο φύλα πλάστηκαν από το θεό είναι ίσα, αλλά και πως αφού η γυναίκα πλάστηκε από το σώμα του άνδρα είναι κατώτερή του.

Υπάρχουν βέβαια και εδάφια τα οποία είναι εμφανώς υποτιμητικά και άνισα για τις γυναίκες, συγκεκριμένα: «Οι άνδρες είναι οι προστάτες και οι κύριοι των γυναικών, γιατί ο Αλλάχ έχει χαρίσει ανώτερο βαθμό στους άνδρες από τις γυναίκες και επειδή ξοδεύουν από τις περιουσίες τους. Για αυτό οι ενάρετες γυναίκες πρέπει να είναι με ευσέβεια πειθαρχικές, κι όταν ο άνδρας τους απουσιάζει πρέπει να προστατεύουν ό, τι τους ανέθεσε ο Αλλάχ να φυλάγουν. Όσο για τις γυναίκες εκείνες, που φοβάστε για την παρακοή τους συμβουλευτέ τις πρώτα, έπειτα αρνηθείτε να μοιραστείτε μαζί τους το κρεβάτι τους και τέλος να τις δείρετε ελαφρά. Αν όμως επιστρέψουν, στην υπακοή, μη χρησιμοποιήσετε εναντίον τους μέσα ενοχλητικά, γιατί ο Αλλάχ είναι Ύψιστος και Μέγας, πάνω από όλους σας»³¹. Πολλοί μουσουλμάνοι θεωρούν, επομένως, θεμιτό και επιτρεπόμενο από το Κοράνι να δέρνουν τις γυναίκες τους. Σε άλλα εδάφια η έμμηνος ρύση της γυναίκας αποδίδεται ως μόλυνση, ενώ η ίδια η γυναίκα παρομοιάζεται με χωράφι: «Σε ρωτάνε για την περίοδο των γυναικών. Απάντησε: Είναι βλαβερή μόλυνση. Γι' αυτό μην κάνετε συζυγικές σχέσεις με τις γυναίκες

²⁷ Οπ. π. σελ. 169

²⁸ Τα χαντίθ αποτελούν λόγια και πράξεις του Προφήτη Μωάμεθ τα οποία δεν περιέχονται στο Κοράνι

²⁹ Οι ουλεμάδες είναι νομοδιδάσκαλοι οι οποίοι σπουδάζουν το θείο νόμο και αναλαμβάνουν καθήκοντα υπηρεσίας στα τεμένη και τα ιεροδιδασκαλεία

³⁰ Κοράνι, «Οι Γυναίκες», 4:1

³¹ Κοράνι, «Οι Γυναίκες», 4:34

που έχουν την περίοδο τους και μη συνουσιαστείτε με αυτές μέχρις ότου γίνουν καθαρές. Όταν όμως εξαγνιστούν, μπορείτε να τις πλησιάσετε όπως σας διέταξε ο Αλλάχ. Γιατί ο Αλλάχ αγαπά εκείνους που μετανοούν, καθώς αγαπά τους καθαρούς και αγνούς»³² και «Οι γυναίκες σας είναι για εσάς, όπως η καλλιεργήσιμη γη. Καλλιεργείστε την όποτε και όπως θέλετε...»³³.

Αντιθέτως υπάρχουν και εδάφια τα οποία παρουσιάζουν τη γυναίκα ως ισότιμη του άνδρα: «Ο Αλλάχ έπλασε τον άνθρωπο και έκανε από αυτών τα δυο φύλα, το αρσενικό και το θηλυκό...»³⁴, ενώ άλλο εδάφιο αναφέρει: «Ο κύριος ποτέ δε θα επιτρέψει να χαθεί το καλό έργο κανενός από εσάς, είτε άνδρας είναι, είτε γυναίκα. Είστε μέλη ο ένας του άλλου»³⁵. Όμως, είναι εμφανές πως στην αραβική κοινωνία η γυναίκα δεν χαιρεί τα ίδια δικαιώματα με τον άνδρα, ενώ στην πλειοψηφία των χωρών η θέση της είναι τραγική, όπως θα δούμε παρακάτω.

Η γυναίκα στο Ισλαμικό Δίκαιο

Το Ισλαμικό Δίκαιο είναι βασισμένο στο Κοράνι και τη Σαρία και αποτελεί ένα σύμπλεγμα ρυθμιστικών κανόνων δικαίου οι οποίοι καθορίζουν ζητήματα τα οποία σχετίζονται με το γάμο, το διαζύγιο, την κληρονομικά, τη γονική μέριμνα ακόμη και ζητήματα που αφορούν το οικονομικό και το ποινικό δίκαιο. Τα δικαϊκά συστήματα των μουσουλμανικών χωρών επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από αυτό, ενώ ο τρόπος ερμηνείας και εφαρμογής του έχει να κάνει με τις ξεχωριστές κοινωνικές συνθήκες και παραδόσεις που ισχύουν στο εκάστοτε κράτος. Μέσω του Ισλαμικού Δικαίου έχουν νομιμοποιηθεί αρκετές φορές απάνθρωπες συμπεριφορές οι οποίες παραβιάζουν τα ανθρώπινα δικαιώματα, όπως οι διακρίσεις σε βάρος των γυναικών.

Στο Κοράνι καθορίζεται αυστηρά ποια πρέπει να είναι η θέση και η συμπεριφορά της γυναίκας στο γάμο. Σύμφωνα με τον ίδιο τον προφήτη, η βέλτιστη ηλικία για γάμο για τα κορίτσια αποτελεί το ένατο έτος, ενώ για τα αγόρια το δέκατο πέμπτο. Ο σύζυγος επιλέγεται από την οικογένεια της κοπέλας όταν ακόμη η ίδια είναι σε πολύ μικρή ηλικία. Στο γάμο ο σύζυγος είναι υποχρεωμένος να προικίσει τη νύφη, την οποία προίκα η γυναίκα διατηρεί στην ιδιοκτησία της καθ' όλη τη διάρκεια του γάμου αλλά και σε περίπτωση διαζυγίου. Στη διάρκεια του γάμου, ο άνδρας είναι υπεύθυνος να συντηρεί και να προστατεύει την οικογένεια, ενώ η γυναίκα είναι υπεύθυνη για τις δουλειές του σπιτιού, ενώ βρίσκεται στην υπηρεσία των πεθερικών της. Ενδιαφέρον αποτελεί πως ένας άνδρας μουσουλμάνος μπορεί να παντρευτεί μια αλλόθρησκη γυναίκα, όμως μια μουσουλμάνα δεν μπορεί να παντρευτεί αλλόθρησκο άντρα, καθώς τα παιδιά θεωρείται πως ανήκουν στον πατέρα, επομένως θα ακολουθήσουν τη θρησκεία του πατέρα τους. Επιπλέον, διάκριση διακρίνουμε και στο γεγονός πως ο άνδρας μπορεί να έχει συγχρόνως μέχρι και τέσσερις γυναίκες και πολλές σκλάβες παλλακίδες ενώ στη γυναίκα αυτό απαγορεύεται³⁶. Αξίζει να αναφερθεί πως στο Ιράν ο πρώην πρόεδρος Ραφσαντζανί εισήγαγε ξανά το έθιμο του *σίγκε* ή αλλιώς

³² Κοράνι, «Η Αγελάδα», 2:222

³³ Κοράνι, «Η Αγελάδα», 2:223

³⁴ Κοράνι, «Η Ανάσταση», 75:36-40

³⁵ Κοράνι, «Ο Οίκος Ιμράν», 3:195

³⁶ Κοράνι, «Οι γυναίκες», 4:3

«προσωρινού γάμου», ο οποίος μπορεί να διαρκέσει από μια ώρα έως και πολλά χρόνια³⁷. Σύμφωνα με το σίγκε ο άνδρας πληρώνει στη γυναίκα ένα χρηματικό ποσό και μπορεί να συνευρίσκεται σεξουαλικά μαζί της. Τα παιδιά που μπορεί να προκύψουν από τη συνεύρεση θεωρούνται νόμιμα και ανήκουν στον άνδρα. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται σε περίπτωση που ένα ζευγάρι δεν μπορεί να τεκνοποιήσει, αλλά πολλές φορές χρησιμοποιείται και ως πρόσχημα για τη νόμιμη συνεύρεση με άλλες συντρόφους.

Αναφορικά με το διαζύγιο, σε αρκετά μουσουλμανικά κράτη ισχύει ακόμα το *ταλάκ*, δηλαδή ότι ο άνδρας μπορεί να διαζευχθεί με τη γυναίκα του επαναλαμβάνοντας σε αυτή τρεις φορές μεγαλόφωνα τη φράση «σε χωρίζω». Αντιθέτως, η γυναίκα μπορεί να χωρίσει μόνο εξαιτίας κάποιας ανίατης ασθένειας του άνδρα ή σε περίπτωση ανικανότητας του άνδρα. Και πάλι ο ισχυρισμός της πρέπει να αξιολογηθεί από τον καδή, δηλαδή τον ιεροδικαστή, η απόφαση του οποίου συνήθως τείνει να είναι ευνοϊκή προς τον άνδρα, όντας άνδρας και αυτός. Κανένας άλλος λόγος, όπως η άσκηση βίας στη γυναίκα –σωματικής, σεξουαλικής ή ψυχολογικής– δεν μπορεί να σταθεί ως αιτία διαζυγίου στο δικαστήριο. Επιπλέον, αν το ζευγάρι έχει παιδιά, μετά τη διάλυση του γάμου η γυναίκα δεν έχει κανένα δικαίωμα στην ανατροφή τους και πρέπει να τα εγκαταλείψει. Αλλά και στις χώρες που δεν ισχύει το *ταλάκ* και πάλι ο άνδρας μπορεί να χωρίσει τη γυναίκα του μέσω μιας απλής διαδικασίας, καταθέτοντας μια αίτηση ενώπιον ενός δημοσίου υπαλλήλου, ενώ για τη γυναίκα η διαδικασία είναι απίστευτα χρονοβόρα και πολλές φορές αδύνατη.

Όσον αφορά την κληρονομιά, η γυναίκα βρίσκεται πάλι σε μειονεκτική θέση, καθώς κληρονομεί μόνο το ένα τέταρτο της περιουσίας του άνδρα αν δεν έχουν παιδιά, ενώ αν έχουν κληρονομεί το ένα όγδοο³⁸. Σε περίπτωση που το ζευγάρι έχει γιους και κόρες, οι κόρες κληρονομούν μόνο το μισό από αυτό που κληρονομούν οι γιοί, ενώ αν έχει μόνο κόρες, αυτές παίρνουν μόνο ένα τμήμα της περιουσίας, ενώ το υπόλοιπο μοιράζεται σε άρρενες συγγενείς. Αν μια γυναίκα πεθάνει και δεν έχει ούτε πατέρα ούτε υιό, τότε ο αδελφός της δικαιούται την κληρονομιά, ενώ στην αντίθετη περίπτωση, αν ένας άνδρας πεθάνει, η αδελφή του (εδώ τονίζεται πως πρέπει να είναι αδελφή του από τον πατέρα του) δικαιούται τη μισή³⁹.

Σήμερα υπάρχουν κράτη που εφαρμόζουν το ισλαμικό δίκαιο, άλλα που έχουν μεικτό νομικό σύστημα και άλλα που είναι κοσμικά. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν κράτη όπως η Σαουδική Αραβία και το Ιράν, όπου τα θρησκευτικά δικαστήρια ερμηνεύουν και εφαρμόζουν το ισλαμικό δίκαιο και έχουν την απόλυτη εξουσία να επιλαμβάνονται σε όλες τις υποθέσεις. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκει η πλειοψηφία των μουσουλμανικών χωρών, όπως η Νιγηρία, ο Λίβανος, η Ινδονησία κ.ά. Πρόκειται για ένα μεικτό σύστημα κανόνων δικαίου όπου η κυβέρνηση μεν αναγνωρίζεται ως κοσμική αρχή, αλλά οι μουσουλμάνοι μπορούν να στραφούν στα θρησκευτικά δικαστήρια για οικογενειακές κυρίως υποθέσεις, όπως το διαζύγιο, ο γάμος, η κηδεμονία κλπ. Τέλος κοσμικά κράτη όπως η Τυνησία, η Τουρκία, το Αζερμπαϊτζάν κ.ά. έχουν καταφέρει να περιορίσουν σημαντικά το ισλαμικό δίκαιο στη δημόσια ζωή.

³⁷ Γιώργος Παμπούκης, «Ιστορίες Ντροπής», σελ 169

³⁸ Κοράνι, «Οι Γυναίκες», 4:12

³⁹ Κοράνι, «Οι Γυναίκες», 4:176

Η κάλυψη των γυναικών

Αναφορικά με την κάλυψη των γυναικών, το Κοράνι αναφέρει: «Και να πεις στις γυναίκες, που πιστεύουν να κατεβάζουν τα βλέμματα τους (από τις αμαρτίες) και να προσφύλασσουν την αγνότητά τους και να μην εκθέτουν τα στολίδια τους (τις ομορφιές τους), εκτός από αυτά (που συνήθως) φαίνονται εξωτερικά. Και να σύρουν το πέπλο πάνω από τα στήθη τους, και να μην εκθέτουν τα κοσμήματά τους (τις ομορφιές τους), εκτός στον άνδρα τους, ή στον πατέρα τους, ή στον πατέρα του ανδρός τους.....»⁴⁰. Στον αραβικό κόσμο αυτός που καθιέρωσε τη μαντίλα δεν ήταν ο Μωάμεθ, απ' όσα γνωρίζουμε οι γυναίκες του ίδιου δεν φορούσαν κάλυμμα κεφαλής, αλλά ο δεύτερος μετά τον Μωάμεθ χαλίφης, ο Ομάρ, ο οποίος ήταν βαθύτατα περιφρονητικός απέναντι στις γυναίκες.

Η κάλυψη ολόκληρου του σώματος ήρθε μεταγενέστερα, σε χώρες όπως το Ιράν και το Αφγανιστάν οι γυναίκες εκτός από τη χιτζάμπ –μαντίλα που καλύπτει το λαιμό και τα μαλλιά– είναι αναγκασμένες να φορούν το τσαντόρ, ένα ριχτό ένδυμα που καλύπτει ολόκληρο το σώμα των γυναικών και ουσιαστικά δεν αφήνει να διαφαίνεται καμία καμπύλη από το σώμα τους. Στην περιοχή του Περσικού Κόλπου επιβάλλεται η μπούρκα, μια μάσκα από χοντρό ύφασμα η οποία καλύπτει ολόκληρο το πρόσωπο, ενώ στην περιοχή των ματιών επιτρέπει την όραση μέσα από ένα δικτυωτό κάλυμμα. Συχνά, συνοδεύεται και με γάντια, ώστε να καλύπτονται και τα χέρια.

Σήμερα, στις χώρες όπου είναι επιβεβλημένη η κάλυψη των γυναικών (Ιράν, Σαουδική Αραβία, Αφγανιστάν κτλ.), έχει δημιουργηθεί η αστυνομία ηθών ή θρησκευτική αστυνομία, η οποία περιπολεί στους δρόμους και ελέγχει αν οι γυναίκες τηρούν τον ενδυματολογικό κώδικα τους κράτους. Στο Ιράν το 2011, η ιρανή ηθοποιός Μάρζιε Βαφάμερ καταδικάστηκε σε έναν χρόνο φυλάκισης και ενενήντα βουρδουλιές, διότι εμφανίστηκε στην ταινία «Η Τεχεράνη μου προς πώληση» με ακάλυπτο το κεφάλι της⁴¹. Ένα από τα πιο ακραία περιστατικά βιαιότητας και καταπίεσης της χίσμπα, δηλαδή της αστυνομίας ηθών του Ιράν, αποτελεί ο θάνατος της κουρδικής καταγωγής Μαχσά Αμινί, πιθανώς από αστυνομική βία. Η Μαχσά Αμινί συνελήφθη το Σεπτέμβριο του 2022 από τη χίσμπα διότι δε φορούσε σωστά τη μαντίλα και παραβίαζε τους κανόνες σεμνότητας. Ο θάνατος της έχει προκαλέσει πλήθος διαδηλώσεων στο Ιράν που συνεχίζονται μέχρι και σήμερα. Αντίστοιχα στη Σαουδική Αραβία υπάρχει η μουτάβα, η ισλαμική θρησκευτική αστυνομία, η οποία είναι επωμισμένη με το έργο της διαφύλαξης και της τήρησης της τάξης και της Σαρίας.

Το φεμινιστικό κίνημα στις αραβικές χώρες

Ουσιαστικά βελτίωση της θέσης των γυναικών στις αραβικές χώρες παρατηρείται στα τέλη του 19^{ου} αιώνα, κυρίως λόγω της εξάπλωσης των φιλελεύθερων ιδεών της Δύσης⁴². Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, το ποσοστό των κοριτσιών στην δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση αυξάνεται, όλο και περισσότερες γυναίκες τολμούν να βγουν με το πρόσωπό

⁴⁰ Κοράνι, «Το Φως», 24:31

⁴¹ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 173

⁴² Γιάννης Δ. Σακκάς, *Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή*, σελ 255

τους ακάλυπτο και να αναζητήσουν εργασία, να συναναστραφούν κοινωνικά, να ταξιδέψουν και να συμμετάσχουν σε πολιτικές δραστηριότητες.

Το φεμινιστικό κίνημα στις αραβικές χώρες ξεκίνησε μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα αιτήματα των γυναικών είχαν μεγάλη απόκλιση από εκείνα των δυτικών γυναικών. Οι γυναίκες του αραβικού κόσμου απαιτούσαν την κατοχύρωση θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως αυτό της μόρφωσης και της εργασίας. Οι γυναίκες φεμινίστριες προσπάθησαν να ακουστούν μέσω του Τύπου, πολιτικών οργανώσεων και μέσω δημοσίευσης έργων. Σημαντικότερο εξ' αυτών αποτελεί το έργο της Φατιμά Μερνίσι «Πέρα από το Πέπλο», στο οποίο καλεί τις γυναίκες σε αγώνα για την απελευθέρωσή τους.

Η μόρφωση και η αύξηση του τριτογενούς τομέα, είχαν ως αποτέλεσμα και την αύξηση της γυναικείας μισθωτής εργασίας. Τα επαγγέλματα στα οποία απασχολούνταν οι γυναίκες ήταν αυτά της δασκάλας, της νοσοκόμας, της γραμματέας, της εργάτριας. Η μόρφωση σε συνδυασμό με την εργασία, έφερε σημαντικά θετικά αποτελέσματα στη ζωή των γυναικών, ο αριθμός των κοριτσιών που παντρεύονταν στην εφηβεία μειώθηκε, ενώ άρθηκε ο αποκλεισμός τους από τους δημόσιους χώρους.

Η σύγχρονη γυναίκα

Πρέπει να τονίσουμε πως όταν μιλάμε για τον αραβικό κόσμο, δεν μιλάμε για έναν ενιαίο κόσμο. Είναι πολύ δύσκολο να δοθεί μια συνολική εικόνα για τη θέση της γυναίκας στον σύγχρονο ισλαμικό κόσμο. Οι εξελίξεις στις οποίες αναφερθήκαμε είχαν διαφορετική ένταση και επίδραση σε κάθε αραβική χώρα. Χώρες όπως η Τυνησία και το Μαρόκο που είναι πιο ήπιες και πιο κοντά στον δυτικό κόσμο έχουν καταφέρει να εξασφαλίσουν σημαντικά δικαιώματα για τις γυναίκες, εν αντιθέσει με τη γειτονική Αλγερία στην οποία επικρατεί μεγάλη φτώχεια, υπερπληθυσμός, αυξανόμενη ανεργία και άνθιση παράνομων δραστηριοτήτων και οργανωμένου εγκλήματος. Στην Αίγυπτο οι γυναίκες έχουν δικαίωμα ψήφου ήδη από το 1956, δικαίωμα στην εργασία, στη μόρφωση, άδεια τοκετού με αποδοχές, ενώ η εκτομή των γυναικών έχει απαγορευτεί με νόμο. Στην Ιορδανία τη δεκαετία του 1990 παρατηρείται βελτίωση στη θέση της γυναίκας, όταν το 1993 εκλέχθηκε για πρώτη φορά γυναίκα βουλευτής, συγκεκριμένα η Τουζέ Φειζάλ, ενώ και δυο γυναίκες εκλέχθηκαν στη Γερουσία⁴³. Από την άλλη, η περιοχή της Αραβικής Χερσονήσου αποτελεί την πιο συντηρητική και η ανισότητα των δυο φύλων είναι πιο έντονη από οπουδήποτε αλλού στον αραβικό κόσμο. Στην Υεμένη οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να φορούν το τσαντόρ ή τη μπούρκα, αντιμετωπίζουν νομικές διακρίσεις, δεν έχουν πρόσβαση σε οικονομικά, κοινωνικά και εκπαιδευτικά δικαιώματα, ενώ μια γυναίκα δεν αναγνωρίζεται ως πλήρες πρόσωπο στο δικαστήριο. Αυτό σημαίνει πως η μαρτυρία δυο γυναικών ισοδυναμεί με τη μαρτυρία ενός άνδρα. Επιπλέον, η νομική προστασία για τα θύματα ενδοοικογενειακής βίας είναι εξαιρετικά ελλιπής.

Τέλος, είναι σημαντικό να κατανοήσουμε πως οι διαφορές που συναντάμε σχετικά με τη θέση της γυναίκας στον αραβο- ισλαμικό κόσμο σχετίζονται αρχικά με τις αντιφάσεις που υπάρχουν στις ιερές γραφές (όπως αναφέραμε παραπάνω για το Κοράνι) και στις μεταγενέστερες ερμηνείες των κειμένων αυτών από τους εκάστοτε θεολόγους-νομοθέτες του

⁴³ Οπ. π. σελ 257

Ισλάμ, οι οποίες είναι επηρεασμένες από τις κοινωνικές, ιστορικές και εθνικές ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής του ισλαμικού κόσμου.

Μελέτες Περίπτωσης: Τυνησία, Σαουδική Αραβία και Ιράν

Η θέση της γυναίκας στην Τυνησία

Η Τυνησία θεωρείται η πιο προηγμένη χώρα του αραβικού κόσμου αναφορικά με τα δικαιώματα των γυναικών, ενώ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η έντονη ύπαρξη του ισλαμικού στοιχείου στη χώρα αυτή. Αν και συχνά θεωρείται ως κοσμική χώρα, το Ισλάμ διαδραματίζει κεντρικό ρόλο τόσο ως βάση εθνικής ταυτότητας της χώρας, όσο και ως πηγή νομικής σκέψης και νομικού πλαισίου⁴⁴.

Η περίοδος διακυβέρνησης του Χαμίμπ Μπουργκίμπα

Ο Χαμίμπ Μπουργκίμπα είχε καθοριστικό ρόλο στην κατάκτηση της ανεξαρτησίας της χώρας, πρωτοστάτησε του ένοπλου αγώνα των Τυνησίων έναντι των Γάλλων, κατήργησε τη βασιλεία και έγινε ο πρώτος πρόεδρος της Τυνησίας στις εκλογές του 1957 με το κόμμα Νέο-Ντεστούρ. Ο Μπουργκίμπα έγινε κυρίαρχος της πολιτικής ζωής της χώρας, συγκέντρωσε όλη την εξουσία στα χέρια του, ενώ το 1975 ανακηρύχθηκε ως ισόβιος ηγέτης, μετά από μια τροποποίηση που ψηφίσθηκε στο Σύνταγμα.

Ο Μπουργκίμπα ακολούθησε έναν σταθερά δυτικό προσανατολισμό σχετικά με την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική της χώρας. Υιοθέτησε θεσμούς δυτικού τύπου και έκανε αλλαγές στον οικογενειακό κώδικα ενισχύοντας σημαντικά τη θέση της γυναίκας, στο σημείο που να θεωρείται η πιο προηγμένη στον αραβικό κόσμο⁴⁵. Το 1956, λοιπόν, δημιούργησε τον Code du Statut Personell (CSF), έναν ριζοσπαστικό κώδικα, σύμφωνα με τον οποίο οι γυναίκες είχαν ίσο δικαίωμα υποκίνησης διαζυγίου με τους άνδρες, καθορίστηκε ένα ελάχιστο όριο ηλικίας γάμου, ενώ έγινε υποχρεωτικό και τα δυο μέρη να συναινέσουν σε έναν συμβατικό γάμο⁴⁶. Σύμφωνα με τον κώδικα, η πολυγαμία καταργήθηκε, οι γυναίκες απέκτησαν το δικαίωμα της εργασίας και της μετακίνησης, ενώ μπορούσαν πλέον να ανοίξουν τραπεζικό λογαριασμό και να ξεκινήσουν μια επιχείρηση χωρίς την άδεια των συζύγων τους. Επιπλέον, οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου το 1957, πολύ νωρίς σε ένα παγκόσμιο πλαίσιο αν αναλογιστούμε πως στη Γαλλία οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα να ψηφίσουν το 1944 και στην Ελλάδα το 1952. Άλλες ριζοσπαστικές πρωτοβουλίες του Μπουργκίμπα αφορούσαν το γεγονός πως οι γυναίκες μπορούσαν να προχωρήσουν σε άμβλωση χωρίς τη γονική ή συζυγική άδεια και η παροχή δωρεάν αντισύλληψης. Τέλος, το 1981 προχώρησε σε ευνοϊκές για τις γυναίκες μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν το διαζύγιο, τη διατροφή και την επιμέλεια των παιδιών.

Ωστόσο ο Μπουργκίμπα είχε δημιουργήσει ένα αυταρχικό καθεστώς το οποίο περιόρισε το φεμινιστικό κίνημα. Επετράπη η λειτουργία μόνο στην Εθνική Ένωση Γυναικών της Τυνησίας, η οποία αποτελούσε την πρώην επιτροπή γυναικείων υποθέσεων του Νέο-Ντεστούρ.

⁴⁴ Mari Norbakk, The women's right champion: Tunisia's potential for furthering women rights, CMI Report, Number 5, October 2016, σελ 5

⁴⁵ Βιβή Κεφαλά, *Βόρεια Αφρική: Εσωτερική πολιτική, περιφερειακές και διεθνείς σχέσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2015, σελ 204

⁴⁶ Mari Norbakk, The women's right champion, σελ 15

Η περίοδος διακυβέρνησης του Ζιν Αμπεντίν Μπέν Άλι

Ο Ζιν Αμπεντίν Μπέν Άλι ανέτρεψε το αυταρχικό καθεστώς του Μπουργκίμπα το 1987, το οποίο όχι μόνο διατήρησε αλλά και ενίσχυσε, παρά τις ελπίδες που είχαν δημιουργηθεί για τον εκδημοκρατισμό της χώρας. Ο Μπέν Άλι κέρδισε τις εκλογές του 1994, αλλά και τις εκλογές του 2003 με εξωφρενικά ποσοστά και έμεινε στην εξουσία μέχρι το ξέσπασμα των «ταραχών του ψωμιού» το 2011. Το φαινόμενο αυτό, εξηγείται από νομοθετικές και συνταγματικές τροποποιήσεις τις οποίες είχε θεσπίσει ο ίδιος ο Μπέν Άλι για να παραμείνει στην εξουσία. Σύμφωνα με αυτές θεσπίζονταν τέτοιο όροι, ώστε ήταν αδύνατο να τους εκπληρώσουν οι αντίπαλοι του και να συμμετάσχουν στην εκλογική διαδικασία.

Ο Μπέν Άλι υπήρξε, όπως και ο προκάτοχός του, προοδευτικός και βελτίωσε τη θέση της γυναίκας. Το 1992 δημιούργησε τη Γραμματεία του Κράτους για τις Γυναίκες και την Οικογένεια, όπως και το Υπουργείο Γυναικών, Οικογένειας, Παιδιών και Ηλικιωμένων, με στόχο τον συντονισμό της κυβερνητικής πολιτικής για την προώθηση των γυναικείων δικαιωμάτων. Επίσης, σημαντικές μεταρρυθμίσεις αποτελούν αυτές του 1993, οι οποίες παρείχαν στις γυναίκες το δικαίωμα να μεταβιβάσουν την υπηκοότητα στα παιδιά τους σε περίπτωση γάμου με μη υπήκοο, να λαμβάνουν διατροφή σε περίπτωση διαζυγίου και να αποκτούν την επιμέλεια των παιδιών μετά το θάνατο του συζύγου τους⁴⁷. Περαιτέρω μεταρρυθμίσεις αφορούσαν την εργατική νομοθεσία, όπου εξασφαλίστηκε ίση αμοιβή μεταξύ ανδρών και γυναικών. Αναφορικά με τις φεμινιστικές οργανώσεις, ο Μπέν Άλι επέτρεψε τη λειτουργία τους, μόνο εφόσον αυτές υποστήριζαν την κυβέρνηση και εγκρίνονταν από το Υπουργείο Πολιτισμού. Ο φεμινισμός, δηλαδή, παρέμεινε ένα ζήτημα ελεγχόμενο από το κράτος.

Από την εξέγερση του 2011 μέχρι το Σύνταγμα του 2014

Οι ταραχές στην Τυνησία ξεκίνησαν ήδη από τα τέλη του 2010 λόγω της αύξησης τιμών σε βασικά είδη διατροφής, όμως το γεγονός που οδήγησε στην έκρηξη της χώρας, ήταν η αυτοπυρπόληση του μικροπωλητή Μοχάμεντ Μπουαζίζι ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τη δημόσια ταπείνωσή του και την κατάσχεση των εμπορευμάτων του από την αστυνομία. Οι χιλιάδες αγανακτισμένοι και οργισμένοι διαδηλωτές σε συνδυασμό με την άρνηση του στρατού να ανοίξει πυρ εναντίον τους, οδήγησαν τον πρόεδρο Μπέν Άλι σε φυγή.

Μετά την εξέγερση, η Τυνησία προχώρησε στην άρση όλων των ειδικών επιφυλάξεων για τη Σύμβαση για την Εξάλειψη Διακρίσεων κατά των γυναικών, μέτρο πολύ σημαντικό καθώς τα δικαστήρια δύνανται να ακυρώσουν νόμους οι οποίοι εισάγουν διακρίσεις. Αυτό συμβαίνει διότι το Σύνταγμα της χώρας προβλέπει ότι οι διεθνείς συνθήκες τις οποία έχει υπογράψει είναι δεύτερες σε νομική ισχύ μετά το Σύνταγμα. Δηλαδή, οι συνθήκες υπερισχύουν του εθνικού δικαίου και οι δικαστές μπορούν τις να εφαρμόσουν σε περίπτωση που κάποιος νόμος είναι αντισυνταγματικός⁴⁸.

⁴⁷ Οπ. π. σελ 15-16

⁴⁸ Οπ. π. σελ 21

Στις εκλογές που έγιναν τον Οκτώβριο του 2011 νικητής βγήκε το μετριοπαθές ισλαμικό κόμμα Εννάχτα, το οποίο δημιούργησε κυβέρνηση συνασπισμού. Τα γυναικεία μέλη του κόμματος έθιξαν το θέμα της θρησκευτικής ελευθερίας και της καταπίεσης που τους ασκούσε ο Μπέν Άλι, αλλά και ο προκάτοχός του, Χαμπίμπ Μπουργκίμπα, με την απαγόρευση της μαντίλας το 1980. Υποστήριξαν πως πραγματική ισότητα και ελευθερία για μια γυναίκα σημαίνει να επιλέγει την ενδυμασία της, τις θρησκευτικές και πολιτικές της πεποιθήσεις.

Το 2014 δημιουργήθηκε το σύγχρονο Σύνταγμα της Τυνησίας, με τη συναίνεση μεταξύ των ισλαμικών και των κοσμικών κομμάτων. Στο άρθρο 21 αναφέρει: Όλοι οι πολίτες, άνδρες και γυναίκες, έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις και είναι ίσοι ενώπιον του νόμου χωρίς καμία διάκριση⁴⁹. Επιπλέον, στο άρθρο 46: Το Κράτος δεσμεύεται να προστατεύει τα δικαιώματα των γυναικών που έχουν επιτευχθεί και εργάζεται για την προώθηση και την ανάπτυξή τους. Το Κράτος εγγυάται την ισότητα ευκαιριών μεταξύ ανδρών και γυναικών στην ανάληψη όλων των ευθυνών και σε όλους τους τομείς. Το Κράτος προσπαθεί να επιτύχει ίση εκπροσώπηση ανδρών και γυναικών στα εκλεγμένα συμβούλια. Το Κράτος λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών⁵⁰. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως το νέο Σύνταγμα είναι πιο ακριβές από το προηγούμενο αναφορικά με τα δικαιώματα των γυναικών, τονίζει επίσης την ευθύνη και τη δέσμευση του κράτους να εγγυηθεί για τα δικαιώματα αυτά.

Οι πρόσφατες εξελίξεις

Στις 26 Ιουλίου 2017 η Τυνησία ψήφισε τον πρώτο της εθνικό νόμο για την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών. Ο νόμος υιοθετεί ένα ευρύ φάσμα ορισμού της βίας, δηλαδή εκτός της σωματικής βίας, αναγνωρίζεται και η σεξουαλική, η οικονομική, η ψυχολογική και η πολιτική βία. Επίσης, προβλέπει την πρόσβαση των θυμάτων στις απαραίτητες υπηρεσίες, καθώς και νομική και ψυχολογική βοήθεια⁵¹. Επιπλέον, σημαντική κίνηση αποτελεί και η τροποποίηση του Άρθρου 227 του Ποινικού κώδικα, σύμφωνα με το οποίο αν ο δράστης παντρευόταν το ανήλικο θύμα στο οποίο είχε ασκήσει σεξουαλική βία, δεν του ασκούσαν κάποια δίωξη.

Ένα άλλο ζήτημα στο οποίο αξίζει να αναφερθούμε, είναι το ζήτημα της κληρονομιάς. Το κληρονομικό δίκαιο της Τυνησίας είναι σύμφωνο με το Κοράνι, το οποίο ορίζει πως οι γυναίκες δικαιούνται το μισό της κληρονομιάς σε σχέση με τους άνδρες. Την Εθνική Ημέρα της Γυναίκας στην Τυνησία το 2017, ο Πρόεδρος Μπέτζι Καϊντ Εσέμτσι πρότεινε τη μεταρρύθμιση του κληρονομικού δικαίου, πράξη η οποία προκάλεσε την μεγάλη αντίδραση των ιμάμηδων και εξτρεμιστών ισλαμιστών οι οποίοι θεωρούσαν ότι ο προτεινόμενος νόμος ερχόταν σε αντίθεση με τη βούληση του Θεού⁵². Παρ' όλα αυτά ο Εσέμτσι αποφάσισε να υποβάλει ένα νομοσχέδιο στο κοινοβούλιο, σύμφωνα με το οποίο, άνδρες και γυναίκες θα είχαν ίσα δικαιώματα κληρονομιάς. Εν τέλει το νομοσχέδιο εγκρίθηκε από το υπουργικό συμβούλιο της Τυνησίας, όμως ο θάνατος του Εσέμτσι τον Ιούλιο του 2019 και η διαδοχή του από τον συντηρητικό Καΐς Σαγιέντ έσβησε τις ελπίδες το νομοσχέδιο να περάσει σε νόμο.

⁴⁹ *Constitution of Tunisia*, Article 21, σελ 8

⁵⁰ *Constitution of Tunisia*, Article 46, σελ 11

⁵¹ UN Women, *Tunisia passes historic law to end violence against women and girls*, 10/08/2017

⁵² Jyhene Keksi, *When will Tunisian women be granted equal inheritance rights?*, Arena online, 18/08/2022

Οι πρόσφατες εξελίξεις στην Τυνησία είναι ραγδαίες, ο Σαγιέντ διέλυσε το Κοινοβούλιο τον Μάρτιο του 2022 λόγω διαφθοράς των βουλευτών και στις 25 Ιουλίου 2022 διεξήχθη συνταγματικό δημοψήφισμα το οποίο ενέκρινε το νέο Σύνταγμα που πρότεινε ο Σαγιέντ, σύμφωνα με το οποίο αποδυναμώνεται το Κοινοβούλιο, ενώ αυξάνεται η δύναμη του Προέδρου. Επιπλέον, στο νέο Σύνταγμα το κράτος εγγυάται την ισότητα ανδρών και γυναικών, την καταπολέμηση της βίας κατά των γυναικών και την εκπροσώπηση των γυναικών στα εκλεγμένα όργανα. Στο άρθρο 5 γίνεται αναφορά στο Ισλάμ, καθώς αναφέρεται ότι η Τυνησία είναι μέρος του ισλαμικού έθνους και ότι το κράτος από μόνο του πρέπει να εργαστεί για να επιτύχει «τους στόχους του καθαρού Ισλάμ στη διατήρηση της ζωής, της τιμής, των χρημάτων, της θρησκείας και της ελευθερίας»⁵³.

Η αναφορά του ρόλου του Ισλάμ προσδίδει μια ιδιαίτερη ανησυχία για το μέλλον των γυναικών της χώρας, καθώς η θρησκεία μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως ανασταλτικός παράγοντας αναφορικά με τα δικαιώματά τους. Βέβαια, η άνοδος στην εξουσία του κόμματος Εννάχντα, έδειξε πως το Ισλάμ και οι γυναικείες ελευθερίες μπορούν να συμπορευτούν. Επίσης ανησυχία προσδίδει η αύξηση της δύναμης του προέδρου Σαγιέντ, σε μια χώρα η οποία βίωσε τον αυταρχισμό των ισόβιων προέδρων της και με αγώνα κατάφερε μέσω της τυνησιακής εξέγερσης να αποκτήσει τον πολυπόθητο εκδημοκρατισμό της χώρας.

⁵³ Οπ. π.

Η θέση της γυναίκας στην Σαουδική Αραβία

Η Σαουδική Αραβία είναι μια θρησκευτική και άκρως συντηρητική κοινωνία, θεματοφύλακας του σουνιτικού πολιτικού Ισλάμ. Η κοινωνία είναι χτισμένη γύρω από φυλετικές και ισλαμικές σχέσεις και είναι δύσκολο να γίνει διάκριση μεταξύ των ισλαμικών νόμων και των αραβικών παραδοσιακών κανόνων⁵⁴. Η χώρα κυβερνάται ως απόλυτη μοναρχία. Αυτό σημαίνει πως οι εκτελεστικές, δικαστικές και νομοθετικές εξουσίες ασκούνται από το βασιλιά, ο οποίος εδρεύει και στο Συμβούλιο Υπουργών. Το συμβούλιο νουθετεί το βασιλιά, όμως δεν έχει καμιά νομοθετική εξουσία. Η νομοθεσία σχηματίζεται από το βασιλιά και είναι σύμφωνη με το Κοράνι, τη Σούννα⁵⁵ και τα Χαντίθ. Σύνταγμα της χώρας αποτελεί ο Ιερός Νόμος, δηλαδή η Σαρία, η οποία έχει ως βάση της το Κοράνι. Η χώρα διοικείται από τη δυναστεία της φυλής των Αλ Σαούντ, οι οποίοι έχουν διατηρήσει στενή σχέση με τους ουλεμάδες, οι οποίοι παρέχουν στην άρχουσα οικογένεια τη θρησκευτική νομιμότητα που χρειάζεται⁵⁶, με αντάλλαγμα τη διατήρηση μιας θέσης στο τραπέζι των αποφάσεων των ανωτέρων μελών της φυλής. Η Σαουδική Αραβία δεν αποικίστηκε ποτέ, επομένως έμεινε ανέγγιχτη από μη ισλαμικές επιρροές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ουλεμάδες που αποτελούν τους θεματοφύλακες της θρησκευτικής παράδοσης, να μην αμφισβητηθούν ποτέ από άλλες θρησκευτικές ή πολιτιστικές επιρροές⁵⁷. Τέλος, τα πολιτικά κόμματα είναι απαγορευμένα στο Βασίλειο, όπως και τα εργατικά συνδικάτα και οι επαγγελματικές ενώσεις.

Η δυσμενής πραγματικότητα

Αναφορικά με την ισότητα των φύλων, η χώρα κατατάσσεται σταθερά στις χαμηλότερες θέσεις στον πίνακα του Παγκοσμίου Χάσματος των Φύλων. Βασικός λόγος της έλλειψης των γυναικείων δικαιωμάτων αποτελεί ότι η σαουδαραβική άρχουσα ελίτ ευνοεί τον ουαχαμπισμό, μια βαθιά πατριαρχική και κυριολεκτική ερμηνεία του σουνιτικού Ισλάμ⁵⁸. Οι γυναίκες απαγορεύεται να φορούν άλλα ρούχα εκτός της αμπάγια –φορεσιά που καλύπτει όλο το σώμα, εκτός από το κεφάλι, τα χέρια και τα πόδια– όταν βρίσκονται έξω από το σπίτι, όπως και μακιγιάζ. Γυναίκες και άνδρες οι οποίοι δεν είναι σύζυγοι ή συγγενείς εξ αίματος, απαγορεύεται να αναμειγνύονται σε χώρους, ακόμη και στην εργασία ή σε διάφορες εκδηλώσεις. Φυσικά, η αστυνομία ηθών περιοδεύει στις πόλεις, τα πάρκα, τα εμπορικά κέντρα ψάχνοντας για περιπτώσεις παράνομης ανάμειξης των φύλων⁵⁹ ή επιτηρεί την εμφάνιση των γυναικών.

Η Σαουδική Αραβία αποτελεί τη μοναδική χώρα που επιβάλλει στις γυναίκες να ζουν υπό την επιτήρηση ενός νομικά αναγνωρισμένου άνδρα κηδεμόνα, ο οποίος μπορεί να είναι ο

⁵⁴ Yahya Al Alhareth, Yasra Al Alhareth, Ibtisam Al Dighrir, Review of Women Society in Saudi Arabia, *American Journal of Educational Research*, 2015, Vol. 3, No. 2, 121-125, σελ 122

⁵⁵ Ο όρος Σούννα σημαίνει παράδοση και αναφέρεται στην μουσουλμανική παράδοση που διαμορφώθηκε από τον Μωάμεθ και τους διαδόχους του.

⁵⁶ Roumaïssa Tailassane, Women's Rights and Representation in Saudi Arabia, Iran & Turkey: The Patriarchal Domination of Religious Interpretations, *International Relations Honor Papers*, 29/4/2019, σελ 43

⁵⁷ Οπ. π. σελ 43

⁵⁸ Οπ. π. σελ 43

⁵⁹ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 197

σύζυγός τους, ο πατέρας τους ή κάποιο άλλο μέλος της οικογένειας. Αν μια γυναίκα δεν έχει άρρενα συγγενή ή σύζυγο, τότε αποτελεί ευθύνη του δικαστή. Επιπλέον, απαγορεύεται στις γυναίκες να εργαστούν, να παντρευτούν, να σπουδάσουν, να ταξιδέψουν, να λάβουν νομικά έγγραφα και να τους χορηγηθεί διαβατήριο χωρίς την έγκριση του κηδεμόνα τους. Επίσης, μέχρι προσφάτως τους απαγορευόταν το δικαίωμα ψήφου, η οδήγηση, το άνοιγμα τραπεζικού λογαριασμού και η πρόσβαση σε συγκεκριμένους κλάδους του πανεπιστημίου, όπως η νομική. Οι πρακτικές αυτές δεν υποστηρίζονται από το Κοράνι ούτε προέρχονται από αυτό, έχουν όμως ριζωθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό στον πολιτισμό της χώρας που γίνονται αποδεκτά ως ισλαμικά θεμέλια⁶⁰.

Όσον αφορά τον γάμο, ο καταναγκαστικός γάμος απαγορεύτηκε με νόμο το 2005, ωστόσο η γυναίκα δεν έχει λόγο στην επιλογή του γαμπρού, ο γάμος κανονίζεται από τον πατέρα της και τον μέλλοντα σύζυγό της. Σε περίπτωση διαζυγίου, η γυναίκα δεν μπορεί να πάρει την επιμέλεια των παιδιών μέχρι να φτάσουν το αγόρι στην ηλικία των 7 και το κορίτσι στην ηλικία των 9 αντίστοιχα. Επιπλέον, στη Σαουδική Αραβία ισχύει η πολυγαμία, οι άνδρες μπορούν να έχουν έως τέσσερις γυναίκες με την προϋπόθεση ότι μπορούν να τις φροντίσουν και να τις στηρίξουν οικονομικά εξίσου, ενώ φυσικά στις γυναίκες απαγορεύεται.

Η εκπαίδευση των γυναικών

Μέχρι το 1956 η μόρφωση για τις γυναίκες ήταν απαγορευμένη. Βάση του νόμου της Σαρίας οι γυναίκες έπρεπε να εκπαιδευτούν, ώστε να γίνουν καλές σύζυγοι και τροφοί. Η εκπαίδευση αυτή γινόταν στο σπίτι για να αποφευχθεί η έκθεση των κοριτσιών στον έξω κόσμο ή σε θρησκευτικά σχολεία. Το πρώτο σχολείο για γυναίκες άνοιξε το 1960 έπειτα από αίτημα μιας ομάδας μορφωμένων ανδρών αλλά και λόγω των διεθνών απαιτήσεων για ίση εκπαίδευση των γυναικών. Το πρώτο πανεπιστήμιο για γυναίκες ιδρύθηκε το 1979 στο Ριάντ, ήταν διαχωρισμένο από την πανεπιστημιούπολη των ανδρών και προσέφερε λιγότερους κλάδους απ' ό,τι τα πανεπιστήμια για άνδρες. Οι ειδικότητες που διδάσκονταν ήταν η ιατρική, η οδοντιατρική, η νοσηλευτική, η διδασκαλία και η δημόσια διοίκηση. Το Σεπτέμβριο του 2009 ο βασιλιάς Αμπντουλάχ ίδρυσε το Πανεπιστήμιο Επιστήμης και Τεχνολογίας, το πρώτο πανεπιστήμιο στο οποίο άνδρες και γυναίκες μπορούσαν να σπουδάσουν παράλληλα, ενώ οι γυναίκες δεν είναι υποχρεωμένες να φοράνε μαντίλα⁶¹.

Πλέον το Τμήμα Θρησκευτικού Προσανατολισμού είναι υπεύθυνο για την εποπτεία της εκπαίδευσης των κοριτσιών, ενώ το Υπουργείο Παιδείας για των αγοριών. Η συντηρητική θέση της κυβέρνησης και των θρησκευτικών αρχών είναι πως οι γυναίκες πρέπει να εκπαιδευτούν για να γίνουν καλές σύζυγοι και μητέρες και να ακολουθήσουν ένα κοινωνικά αποδεκτό επάγγελμα, όπως αυτό της νοσηλεύτριας ή της δασκάλας. Ακόμη, ο προϋπολογισμός που διατίθεται για την εκπαίδευση των γυναικών είναι χαμηλότερος από εκείνο των ανδρών, ενώ και τα κτήρια τα οποία εξυπηρετούν ως σχολεία θηλέων είναι σε εξαιρετικά κακή κατάσταση.

⁶⁰ Οπ. π. σελ 54

⁶¹ *Saudis open hi-tech science oasis*, BBC news, 2009

Η γυναικεία εργασία

Η Σαουδική Αραβία είναι μια από τις πλουσιότερες και πιο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη, καθώς κατέχει τα μεγαλύτερα αποθέματα σε κοιτάσματα πετρελαίου, μετά τη Βενεζουέλα. Αν και η χώρα κατέχει ΑΕΠ 834 δισ. δολαρίων και κατά κεφαλήν ΑΕΠ 49.551 δολάρια (Παγκόσμια Τράπεζα, 2021), τα ποσοστά απασχόλησης στη γυναικεία εργασία είναι τα χαμηλότερα στη Μέση Ανατολή. Σύμφωνα με το Άρθρο 28 του Βασικού Νόμου του 1992⁶²: «Το κράτος θα παρέχει ευκαιρίες εργασίας σε όλους όσους είναι ικανοί και θα θεσπίζει νόμους για την προστασία τόσο του εργαζομένου όσο και του εργοδότη»⁶³, δηλαδή οι γυναίκες έχουν ίσο δικαίωμα στην εργασία με τους άνδρες. Ο κύριος λόγος της απουσίας των γυναικών από το εργατικό δυναμικό είναι η θρησκευτική και πατριαρχική δομή της κοινωνίας. Μια γυναίκα που εργάζεται και αποκτά αυτονομία έρχεται σε αντίθεση με τη λογική του άνδρα κηδεμόνα, ο οποίος είναι υπεύθυνος να τη συντηρεί. Αν και οι γυναίκες μπορούν πλέον να αναζητήσουν εργασία χωρίς τη συγκατάθεση των κηδεμόνων τους, οι εργοδότες εξακολουθούν να ζητούν την έγκρισή τους, θέτοντας έτσι ένα ακόμη εμπόδιο στην αναζήτηση εργασίας. Η πλειοψηφία των γυναικών που εργάζονται είναι απόφοιτες ανθρωπιστικών σπουδών και δουλεύουν κυρίως στον δημόσιο τομέα. Μόλις το 2013 η Arwa Al-Hujaili έγινε η πρώτη γυναίκα ασκούμενη δικηγόρος⁶⁴, ενώ η Ayat Bakhreeba η πρώτη γυναίκα αστυνομικός⁶⁵.

Δείγματα Προόδου

Το 2015 επετράπη για πρώτη φορά στις γυναίκες να ψηφίσουν, αλλά και να είναι υποψήφιας σε δημοτικά γνωμοδοτικά συμβούλια⁶⁶. Στις εκλογές συμμετείχαν 978 γυναίκες και 5.938 άνδρες, ενώ οι γυναίκες κέρδισαν το 1% των εδρών. Αν και οι αριθμοί είναι συγκλονιστικά χαμηλοί, πρόκειται για ένα σημαντικό βήμα προόδου για τις γυναίκες της Σαουδικής Αραβίας. Πολύ σημαντικό γεγονός αποτελεί επίσης η κατάθεση αναφοράς το 2016 για να τερματιστεί η ανδρική κηδεμονία των γυναικών, η οποία υπεγράφη πάνω από 14.500 ανθρώπους. Άλλο ένα βήμα συνέβη το 2017, όταν ο βασιλιάς Σάλμαν διέταξε την πρόσβαση των γυναικών σε κρατικές υπηρεσίες, όπως είναι η εκπαίδευση και η υγειονομική περίθαλψη, χωρίς την ανάγκη συγκατάθεσης του κηδεμόνα τους⁶⁷. Τέλος, το Φεβρουάριο του 2018 διορίστηκε από το βασιλιά Σάλμαν η πρώτη γυναίκα Υφυπουργός Εργασίας και Κοινωνικής Ανάπτυξης για την προώθηση των ευκαιριών απασχόλησης των γυναικών⁶⁸.

Παρ' όλα αυτά αν δεν καταργηθεί η κηδεμονία των γυναικών, οι ίδιες δεν θα αποκτήσουν ποτέ την αυτονομία τους. Η θέση των γυναικών της Σαουδικής Αραβίας είναι μια από τις χειρότερες στον πλανήτη, καθώς ζουν σε μια ανδροκρατούμενη κοινωνία η οποία

⁶² Ο Βασικός Νόμος του 1992 αποτελείται από 83 Άρθρα και είναι εναρμονισμένος με τη Σαρία.

⁶³ *Saudi Arabia's Constitution of 1992 with Amendments through 2013*, Article 28

⁶⁴ Daisy Carrington, *Meet Saudi Arabia's first female lawyer*, CNN, 3/05/2013

⁶⁵ Cop a load of this! First female Saudi police officer, *Al Bawaba*, 14/11/2013

⁶⁶ Roumaissaa Tailassane, *Women's Rights and Representation in Saudi Arabia, Iran & Turkey*, σελ 40

⁶⁷ Sofia Lotto Persio, *Women in Saudi Arabia: King Salman Loosens Restrictions on Guardianship System*, Newsweek, 5/05/2017

⁶⁸ *First Saudi woman appointed as deputy minister of labor and social development*, Arab news, 27/02/2018

χαρακτηρίζεται από έντονο συντηρητισμό και ακραίο θρησκευτικό φανατισμό. Ταυτόχρονα, η διεθνής κοινότητα μένει άπραγη απέναντι στην καταπάτηση των γυναικείων δικαιωμάτων, καθώς η Σαουδική Αραβία είναι μια χώρα με μεγάλο πλούτο και τα συμφέροντα είναι εξίσου μεγάλα.

Η θέση της Γυναίκας στο Ιράν

Η Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν αποτελεί τη χώρα με το μεγαλύτερο σιτικό πληθυσμό του ισλαμικού κόσμου. Μετά την άνοδο του Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί στη χώρα θεσπίστηκε ένα θεοκρατικό σύστημα διακυβέρνησης και η κοινωνία έκανε μεγάλα βήματα προς τον συντηρητισμό. Πρόκειται για μια χώρα πλούσια τόσο σε πετρέλαιο όσο και σε φυσικό αέριο, καθώς κατέχει τα τέταρτα μεγαλύτερα αποδεδειγμένα αποθέματα πετρελαίου και τα δεύτερα μεγαλύτερα αποδεδειγμένα σε φυσικό αέριο⁶⁹, ωστόσο ο όγκος παραγωγής και εξαγωγών έρχεται σε αντίθεση με τα μεγάλα κοιτάσματα που διαθέτει. Ο λόγος είναι οι διεθνείς κυρώσεις που επιβλήθηκαν στο Ιράν από την Επανάσταση του 1979 μέχρι και σήμερα.

Η περίοδος διακυβέρνησης του Σάχη Μοχάμεντ Ρεζά

Επί Σάχη Μοχάμεντ Ρεζά –ο τελευταίος μονάρχης της περσικής δυναστείας των Παχλαβί– σε μια προσπάθεια «δυτικοποίησης» και εκσυγχρονισμού του κράτους, θεσμοθετήθηκε το 1963 ένα μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, γνωστό και ως Λευκή Επανάσταση. Η θέση του κλήρου αποδυναμώθηκε, καθώς επιβλήθηκε ο διαχωρισμός θρησκείας- κράτους, θεσμοθετήθηκαν μέτρα που αφορούσαν την αναδιανομή της γης, τη συμμετοχή των εργατών στα κέρδη, τις ιδιωτικοποιήσεις και έγιναν αρκετές μεταρρυθμίσεις που βελτίωσαν τη θέση της γυναίκας.

Οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου και επικυρώθηκε ο Νόμος για την Προστασία της Οικογένειας, ο οποίος ήταν ιδιαίτερα ευνοϊκός για τις γυναίκες. Με βάση αυτόν απαγορεύτηκε η πολυγαμία, ενώ αναφορικά με το διαζύγιο, οι λόγοι ήταν πλέον κοινοί και για τους δυο συζύγους, οι οποίοι έπρεπε να πάνε μαζί στο δικαστήριο⁷⁰. Όπως επίσης θα εκδικαζόταν στο δικαστήριο και το θέμα της επιμέλειας των παιδιών, την οποία μπορούσε να κερδίσει ο καθένας από τους δυο γονείς, ενώ σύμφωνα με το σιτικό δίκαιο η επιμέλεια άνηκε στον σύζυγο. Επιπλέον, ο αριθμός των γυναικών στην εκπαίδευση και στην εργασία αυξήθηκε σημαντικά, ενώ οι γυναίκες άρχισαν να αναμειγνύονται σε κοινούς χώρους με τους άνδρες. Τέλος, στο πλαίσιο της προσπάθειας «δυτικοποίησης» του κράτους, ο Σάχης απαγόρευσε τη χιτζάμπ.

Όμως, οι μεταρρυθμίσεις αυτές είχαν αρνητικό αντίκτυπο στον κλήρο αλλά και στην συντηρητική κοινωνία του Ιράν, καθώς θεωρήθηκαν ως ανυπακοή στις ισλαμικές διδασκαλίες. Έτσι δημιουργήθηκε ένα κίνημα με αρχηγό το Χομεϊνί το οποίο κατέληξε στην Επανάσταση του 1979 και στην πτώση της δυναστείας των Παχλαβί.

⁶⁹ Omid Shokri Kalehsar, Energy Factor in Iran- Turkey Relations, *Energy & Environment*, Vol. 26, No. 5 (2015), pp 777-787, σελ 779

⁷⁰ Nikki R. Keddie, Women in Iran Since 1979, *Social Research*, Summer 2000, Vol. 67, No. 2, Iran: Since the Revolution (Summer 2000), pp. 405- 438, The Johns Hopkins University Press, σελ 406

Η περίοδος διακυβέρνησης του Αγιατολάχ Ρουχολάχ Χομεϊνί

Μετά την Επανάσταση, το θεοκρατικό κόμμα του Χομεϊνί επικράτησε πανηγυρικά. Η επίσημη ονομασία του Ιράν μετονομάστηκε σε Ισλαμική Δημοκρατία του Ιράν, ο Χομεϊνί αναδείχθηκε ως Ανώτατος Ηγέτης και τοποθέτησε τον κλήρο στην κορυφή του συστήματος, ενώ το σύνταγμα αντικαταστάθηκε με ένα νέο θεοκρατικό.

Το συτικό δίκαιο βασίζεται στη Σαρία, επομένως η θέση των γυναικών έγινε σε μεγάλο βαθμό δυσμενέστερη. Τα δυτικά ρούχα απαγορεύτηκαν και επιβλήθηκε η χιτζάμπ, ενώ ο Νόμος για την Προστασία της Οικογένειας καταργήθηκε. Εισάχθηκε ένας νέος ισλαμικός νόμος ο οποίος περιλάμβανε την πολυγαμία, τον έλεγχο του γάμου από τον κηδεμόνα της γυναίκας, δωρεάν διαζύγιο μόνο για τους άνδρες και η ελάχιστη ηλικία γάμου μειώθηκε στα 9 χρόνια για τις γυναίκες⁷¹.

Στο νέο Σύνταγμα που συστάθηκε δεν υπάρχει κάποιο άρθρο για την Ισότητα των Φύλων, ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει πως υπάρχει μια ολόκληρη παράγραφος που ονομάζεται «Γυναίκα στο Σύνταγμα». Στην παράγραφο αυτή ουσιαστικά τονίζεται η πατριαρχική αντίληψη ότι ο ρόλος της γυναίκας είναι ως μητέρα και σύζυγος⁷². Επίσης, το Άρθρο 20 αναφέρει: «Όλοι οι πολίτες της χώρας, άνδρες και γυναίκες, απολαμβάνουν όλα τα ανθρώπινα, πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά δικαιώματα σύμφωνα με τα ισλαμικά κριτήρια». Παρατηρούμε πως υπάρχει η παράμετρος «σύμφωνα με τα ισλαμικά κριτήρια», δηλαδή δεν υπάρχει ισότητα ανάμεσα στα δυο φύλα, καθώς τα ισλαμικά κριτήρια και η εφαρμογή της Σαρία κάθε άλλο παρά ευνοϊκά είναι για τις γυναίκες.

Οι πρόσφατες εξελίξεις

Στη σήμερον ημέρα η θέση των γυναικών στο Ιράν παραμένει δυσχερής. Από το 2013 έως το 2021 πρόεδρος επιτέλεσε ο μετριοπαθής Χασάν Ρουχανί, ο οποίος βρισκόμενος αντιμέτωπος με τον κλήρο, δεν κατάφερε να βελτιώσει τη θέση των γυναικών, ενώ ο συντηρητικός διάδοχός του, Εμπραχίμ Ραΐσι, μένει πιστός στον ισλαμικό νόμο, με αποτέλεσμα το μέλλον των ιρανών γυναικών να μοιάζει δυσοίωνο.

Οι γυναίκες συνεχίζουν να υφίστανται διακρίσεις και απαγορεύσεις, όπως το γεγονός πως απαγορεύεται να ταξιδέψουν χωρίς την άδεια του πατέρα ή του συζύγου τους, απαγορεύεται να αναμειχθούν με άτομα του αντίθετου φύλου, απαγορεύεται η παρουσία τους σε συγκεκριμένους χώρους, όπως π.χ. το γήπεδο, ενώ βιώνουν και περιορισμούς στην εξωτερική τους εμφάνιση, τους οποίους αν δεν τηρήσουν βρίσκονται αντιμέτωπες με πρόστιμα και ποινές φυλάκισης⁷³. Επίσης, αναφορικά με θέματα γάμου, κληρονομιάς, διαζυγίου και επιμέλειας των παιδιών, η θέση τους παραμένει μειονεκτική και στερούνται ίσων δικαιωμάτων.

Ως αποκορύφωμα όλης αυτής της καταπίεσης και της στέρησης δικαιωμάτων ήρθε ο θάνατος της κουρδικής καταγωγής Χαμσά Αμινί, η οποία συνελήφθη από την αστυνομία ηθών του Ιράν στις 16 Σεπτεμβρίου 2022 λόγω ότι δε φορούσε σωστά τη χιτζάμπ της. Η

⁷¹ Οπ. π. σελ 410

⁷² *Iran (Islamic Republic of)'s Constitution of 1979 with Amendments through 1989*, σελ 8

⁷³ Roumaissaa Tailassane, *Women's Rights and Representation in Saudi Arabia, Iran & Turkey*, σελ 61

κοπέλα κατέρρευσε στο αστυνομικό τμήμα, ενώ τρεις μέρες αργότερα άφησε την τελευταία της πνοή στο νοσοκομείο. Η αστυνομία ισχυρίστηκε πως η Χαμσά Αμινί πέθανε στο τμήμα από καρδιακή προσβολή, όμως αυτόπτες μάρτυρες ισχυρίζονται πως ξυλοκοπήθηκε άγρια από την αστυνομία, ενώ διέρρευσαν και μαγνητικές που αποδεικνύουν πως έφερε σοβαρά τραύματα στο κεφάλι. Ο θάνατος της Χαμσά Αμινί πυροδότησε ένα τεράστιο κύμα διαδηλώσεων στο Ιράν, στο οποίο συμμετέχουν γυναίκες οι οποίες καίνε τις μαντήλες τους, κόβουν τα μαλλιά τους και διαδηλώνουν με το σύνθημα «Γυναίκα, Ζωή, Ελευθερία» μαζί με άνδρες και φοιτητές. Η κυβέρνηση του Ιράν ανακοίνωσε τη διάλυση της αστυνομίας των ηθών, όμως στην πραγματικότητα αυτό δεν επιφέρει κάποια αλλαγή στον αυστηρό ενδυματολογικό κώδικα, καθώς θα βρεθούν άλλοι τρόποι για την αυστηρή επιβολή του⁷⁴. Όμως, στις διαδηλώσεις οι γυναίκες δεν απαιτούν απλώς την κατάργηση του χιτζάμπ, απαιτούν να μπει ένα τέλος στην καταπίεση που βιώνουν, διεκδικούν την έμφυλη ισότητα και τη διεύρυνση των δικαιωμάτων τους, αλλά εκφράζεται και η συνολική δυσαρέσκεια του ιρανικού λαού προς το θεοκρατικό καθεστώς. Η κυβέρνηση του Ιράν αντιμετωπίζει με μεγάλη σκληρότητα τους διαδηλωτές, καθώς υπολογίζεται πως 500 διαδηλωτές έχουν σκοτωθεί από την ιρανική αστυνομία, χιλιάδες έχουν συλληφθεί ενώ δυο διαδηλωτές έχουν εκτελεστεί και τουλάχιστον άλλοι 26 περιμένουν την ίδια μοίρα. Την ώρα που η διεθνής κοινότητα εκφράζει την έντονη επιδοκιμασία της εναντίον στις πρακτικές του Ιράν, το ίδιο ισχυρίζεται πως οι συγκεκριμένες ταραχές έχουν υποκινηθεί από τις ΗΠΑ, με απώτερο σκοπό την πτώση του καθεστώτος⁷⁵.

Οι διαδηλώσεις συνεχίζουν να υφίστανται σε ολόκληρο το Ιράν σε έντονο βαθμό, ενώ οι διαδηλωτές δείχνουν αποφασισμένοι να μην σταματήσουν αν δεν εκπληρωθούν τα αιτήματά τους. Όλο αυτό το κύμα οργής που πυροδότησε ο θάνατος της Χαμσά Αμινί δείχνει έναν καταπιεσμένο και αγανακτισμένο λαό ο οποίος διεκδικεί την αλλαγή. Το ιρανικό καθεστώς θα πρέπει να προχωρήσει σε θεμελιώδεις αλλαγές, ώστε να κοπάσει όλη αυτή η οργή του λαού, αλλά ακόμη και η ανατροπή του δε μοιάζει ένα απίθανο σενάριο.

⁷⁴ *Ιράν: Ακόμα και αν η «αστυνομία ηθών» καταργηθεί, η μαντίλα παραμένει*, CNN, 5/12/2022

⁷⁵ *Η διπλωματία του Ιράν καλεί τον πρεσβευτή της Ιταλίας*, Cretalive news, 31/12/2022

Συμπεράσματα

Από τις πρωτόγονες ανθρώπινες κοινωνίες γενεσιουργό αίτιο της σχέσης υποτέλειας της γυναίκας στον άνδρα αποτέλεσε η υπεροχή της ανδρικής μυϊκής δύναμης, και αυτή η υποτέλεια επεκτάθηκε και στους υπόλοιπους τομείς, κοινωνικούς, θρησκευτικούς και πολιτικούς. Οι άνδρες ήταν αυτοί που δημιούργησαν το «εθιμικό δίκαιο» που ρύθμιζε τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων στις τότε κοινωνίες, το δίκαιο αυτό εξελίχθηκε αργότερα σε νόμους οι οποίοι ρύθμιζαν τις όλο και πιο περίπλοκες σχέσεις των ανθρώπων⁷⁶. Οι άνδρες ήταν αυτοί που δημιούργησαν τις θρησκείες, τα διάφορα ιερατεία και όλες τις θείες εντολές οι οποίες εξύψωσαν τον άνδρα και υπέταξαν τη γυναίκα. Επομένως, η εργαλειοποίηση της θρησκείας συνέβαλε στην καταπίεση των γυναικών και την καταπάτηση των δικαιωμάτων τους και όχι η θρησκεία καθ' αυτή.

Όμως, γιατί οι μουσουλμάνες γυναίκες αγωνίζονται ακόμη για την απόκτηση της ισότητας ενώ οι χριστιανές όχι; Όσον αφορά το κομμάτι της θρησκείας, και ο χριστιανισμός υπήρξε μια θρησκεία η οποία επέβαλε την υποταγή της γυναίκας στον άνδρα, όμως ο χριστιανισμός κατάφερε να ξεφύγει από το Μεσαίωνα και μέσω του Διαφωτισμού και των κοινωνικοπολιτικών επαναστάσεων –αγγλική, αμερικανική και γαλλική επανάσταση– εκσυγχρονίστηκε και απέταξε σε μεγάλο βαθμό τις σεξιστικές και υποτιμητικές αντιλήψεις. Από την άλλη, τα νεοσύστατα αραβικά κράτη –τα οποία δημιουργήθηκαν μόλις τον 20^ο αιώνα– έπρεπε να αποκτήσουν μια ταυτότητα και να διαφοροποιηθούν από τους πρώην αποικιοκράτες τους, επομένως η θρησκεία του Ισλάμ έπαιξε μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωση αυτής.

Στις χώρες που αποτέλεσαν τις μελέτες περίπτωσης, ήταν οι πολιτικές αποφάσεις και όχι η θρησκεία που διαμόρφωσαν τη θέση της γυναίκας, είτε βελτιώνοντάς την, είτε κάνοντάς την δυσμενέστερη. Όσον αφορά την Τυνησία, μια χώρα με έντονο ισλαμικό στοιχείο, ήταν η επιλογή του προέδρου Μπουργκίμπα να στρέψει τη χώρα προς τη Δύση που ευνόησε τον γυναικείο πληθυσμό, καθώς για να συνάψει συμφωνίες με την Ευρωπαϊκή Ένωση και διατηρήσει τις στενές σχέσεις με την πρώην αποικιοκράτορα Γαλλία, έπρεπε να πάρει κάποιες ριζοσπαστικές πρωτοβουλίες και φυσικά να κατοχυρώσει τα δικαιώματα των γυναικών. Βέβαια, αυτή η τάση μιμητισμού των κοινωνικών και πολιτικών συστημάτων των δυτικών χωρών, χωρίς όμως να υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις για να υποστηριχθούν, φέρουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός καθεστώτος που στην πραγματικότητα δεν είναι δημοκρατικό, αλλά συντηρητικό και αναχρονιστικό. Έτσι, στην περίπτωση της Τυνησίας, η χώρα γνώρισε δυο ισόβιους ηγέτες οι οποίοι απέκλειαν την αντιπολίτευση, ώστε να μην υπάρχει πλουραλισμός φωνών και απόψεων, ώστε οι ίδιοι να παραμένουν στην εξουσία. Εν τέλει ξέσπασε η τυνησιακή εξέγερση η οποία οδήγησε τη χώρα στη δημοκρατία και μέσω αυτής στην περαιτέρω βελτίωση της θέσης των γυναικών. Τα γυναικεία δικαιώματα μπορεί να μην ήταν στο επίκεντρο της εξέγερσης, όμως οι γυναίκες βρήκαν εύφορο έδαφος για να διεκδικήσουν την πολυπόθητη έμφυλη ισότητα, αλλά και την περαιτέρω διεύρυνση των δικαιωμάτων τους, η οποία τελικά συνέβη με την αναθεώρηση του συντάγματος.

Η Σαουδική Αραβία αποτελεί μια εντελώς διαφορετική περίπτωση, καθώς η νομιμοποίηση του καθεστώτος της στηρίζεται στο γεγονός πως αποτελεί το θεματοφύλακα της πραγματικής

⁷⁶ Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής*, σελ 14

ισλαμικής πίστης η οποία εκφράζεται μέσω του ουαχαμιτισμού. Η χώρα είναι από τις πιο σκληροπυρηνικές και αναχρονιστικές του αραβικού κόσμου, καθώς οι γυναίκες ακόμα στερούνται βασικών δικαιωμάτων. Ουσιαστικά, στερούνται την ελευθερία τους, την αυτονομία τους, της αυτοδιάθεσης του σώματός τους. Στη χώρα ισχύει η Σαρία και οι νόμοι είναι ιδιαίτερα σκληροί για τις γυναίκες, οι οποίες εξαναγκάζονται να καλύπτουν τους εαυτούς τους για να βγουν στον έξω κόσμο. Παράλογο και αναχρονιστικό γεγονός αποτελεί πως δεν είναι οι ίδιες υπεύθυνες για τον εαυτό τους, αλλά ο άρρενας κηδεμόνας τους. Αν και υπήρξαν κάποιες μικρές βελτιώσεις, όπως το γεγονός πως το 2015 οι γυναίκες απέκτησαν δικαίωμα ψήφου, ο δρόμος για την έμφυλη ισότητα είναι σίγουρα ακόμα μακρύς και δύσκολος, ενώ χρειάζεται και τη στήριξη της διεθνής κοινότητας. Όμως η Σαουδική Αραβία είναι μια χώρα τόσο πλούσια σε πετρέλαιο που η διεθνής κοινότητα εθελουφλεί στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς τα οικονομικά συμφέροντα είναι μεγάλα.

Στην περίπτωση του Ιράν, παρατηρούμε ότι η θέση της γυναίκας μεταβάλλεται προς το χειρότερο με την εγκαθίδρυση του θεοκρατικού σιτικού καθεστώτος. Το νέο καθεστώς που προέκυψε από την ισλαμική επανάσταση του 1979, χρησιμοποίησε ως νομιμοποιητική του βάση το Ισλάμ. Δηλαδή, πως στηρίζεται στην αληθινή ισλαμική διδασκαλία, πως τηρεί όλους τους νόμους του Ισλάμ και έχει ως στόχο να ενισχύσει την ισλαμική πίστη στη γη⁷⁷. Επομένως η θρησκεία έχει εδώ πολιτικό ρόλο, καθώς χρησιμοποιείται ως μέσο άσκησης της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής. Η καταπίεση των γυναικών και του συνόλου των ιρανών πολιτών που έφερε το νέο συντηρητικό καθεστώς οδήγησε σήμερα στο ξέσπασμα μεγάλων διαδηλώσεων στη χώρα, μετά το θάνατο της κουρδικής καταγωγής Χαμσά Αμινί. Η οργή του ιρανικού λαού είναι μεγάλη και δείχνει να μην υποχωρεί μπροστά στον εκφοβισμό του ιρανικού καθεστώτος, το οποίο έχει θανατώσει πολλούς διαδηλωτές, ενώ αρκετοί συλληφθέντες έχουν καταδικαστεί σε θάνατο. Ίσως όμως βρισκόμαστε μπροστά σε μια επικείμενη εξέγερση στο Ιράν που θα μπορέσει να φέρει την πτώση του θεοκρατικού καθεστώτος και να επιφέρει τον εκδημοκρατισμό της χώρας. Επίσης, μένει να δούμε πως θα επηρεάσει τις υπόλοιπες ισλαμικές χώρες ο απόηχος των διαδηλώσεων του Ιράν, καθώς οι χώρες αυτές λειτουργούν σαν συγκοινωνούντα δοχεία, όπως διαπιστώθηκε και με τις αραβικές εξεγέρσεις που ξέσπασαν στην Τυνησία και εξαπλώθηκαν και στις υπόλοιπες αραβικές χώρες. Είναι σίγουρο όμως, πως οι διεκδικήσεις των γυναικών ακούγονται και επηρεάζουν και τις υπόλοιπες χώρες και λειτουργούν ως έναυσμα ώστε και οι υπόλοιπες γυναίκες του αραβικού χώρου να διεκδικήσουν και να φτάσουν στην έμφυλη ισότητα.

Η έμφυλη ισότητα είναι ένα μεγάλο ζήτημα, το οποίο μένει ακόμη και στον «προηγμένο» δυτικό κόσμο ένα θέμα επίκαιρο. Μια γυναίκα είτε ζει σε ένα δυτικό κράτος είτε σε ένα ισλαμικό, η καθημερινότητά της διαμορφώνεται από ένα σύνολο κανόνων μιας πατριαρχικά δομημένης κοινωνίας. Ωστόσο, τον τελευταίο αιώνα έχουν γίνει τεράστια άλματα και σε ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη οι γυναίκες έχουν καταφέρει να διευρύνουν σε τεράστιο βαθμό τα δικαιώματά τους. Αυτό είναι ιδιαίτερα ελπιδοφόρο, καθώς οι γυναίκες βλέπουν πως οι φωνές τους εισακούγονται και οι αγώνες τους αποφέρουν καρπούς. Όμως, απαιτείται και η σύμπραξη των ανδρών, οι οποίοι πρέπει να μάθουν να συμπορεύονται ισότιμα με το γυναικείο φύλο, ώστε να επέλθει η αλλαγή στην κοινωνία. Η ανθρωπότητα δε θα φτάσει ποτέ στην αληθινή δημοκρατία, σε μια κοινωνία δίκαιη για όλους, αν δε φτάσει πρώτα στην ουσιαστική ισότητα των φύλων.

⁷⁷ Βιβή Κεφαλά, *Ανεπίλυτες Συγκρούσεις στη Μέση Ανατολή*, σελ 58

Ελληνική Βιβλιογραφία

Βιβλία

Βιβή Κεφαλά, *Βόρεια Αφρική: Εσωτερική πολιτική, περιφερειακές και διεθνείς σχέσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2015

Βιβή Κεφαλά, *Διεθνής Πολιτική στη Μέση Ανατολή και Ανεπίλυτες Συγκρούσεις: Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ*, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα, Μάρτιος 2021

Βιβή Κεφαλά – Χαράλαμπος Τσαρδανίδης, *Ιράν: Πολιτική Οικονομία, Διεθνείς & Περιφερειακές Σχέσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2014

Γεράσιμος Μακρής, *Ισλάμ – Πεποιθήσεις, πρακτικές και τάσεις*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, 2014

Γιάννης Δ. Σακκάς, *Οι Άραβες στη νεότερη και σύγχρονη εποχή, Ιστορία και Κοινωνία*, Εκδόσεις Πατάκη, 2002

Γιώργος Παμπούκης, *Ιστορίες Ντροπής: Οι άνδρες, οι θρησκείες, οι νόμοι και η μοίρα των γυναικών...*, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Φεβρουάριος 2012

Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιον

Κοράνι

Σπύρος Κίμ. Καραλής, *Η Καινή Διαθήκη*, Μεταγλώττιση Α', έκδοση 1991

Πηγές από Διαδίκτυο

Δικαιώματα των γυναικών: υπάρχει πράγματι ισότητα των φύλων στην Ευρώπη;, 7/09/2021, όπως ανακτήθηκε τον Οκτώβριο του 2022 από: https://youth.europa.eu/get-involved/your-rights-and-inclusion/womens-rights-gender-equality-reality-europe_el

Η διπλωματία του Ιράν καλεί τον πρεσβευτή της Ιταλίας, Cretalive news, 31/12/2022, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: [Η διπλωματία του Ιράν καλεί τον πρεσβευτή της Ιταλίας | Cretalive ειδήσεις](#)

Ιράν: Ακόμα και αν η «αστυνομία ηθών» καταργηθεί, η μαντίλα παραμένει, CNN, 5/12/2022, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: [Ιράν: Ακόμα και αν η «αστυνομία ηθών» καταργηθεί, η μαντίλα παραμένει - CNN.gr](#)

Ιράν: Πληροφορίες για εκατοντάδες συλλήψεις σε νέα αντικυβερνητική διαδήλωση, Documento, 30/12/2022, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: [Ιράν: Πληροφορίες για εκατοντάδες συλλήψεις σε νέα αντικυβερνητική διαδήλωση - Documento \(documentonews.gr\)](#)

Ιράν: Το Ανώτατο Δικαστήριο δέχθηκε την έφεση διαδηλωτή ενάντια στην καταδίκη του σε θάνατο, CNN, 31/12/2022, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από:

[Ιράν: Το Ανώτατο Δικαστήριο δέχθηκε την έφεση διαδηλωτή ενάντια στην καταδίκη του σε θάνατο \(msn.com\)](#)

Καταστατικός Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών, όπως ανακτήθηκε τον Οκτώβριο του 2022 από: <https://unric.org/el/%CF%87%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B7%CF%83-%CE%BF%CE%B7%CE%B5/>

Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, όπως ανακτήθηκε τον Οκτώβριο του 2022 από: <https://unric.org/el/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CF%81%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9-2/>

Σύμβαση για την εξάλειψη όλων των μορφών διακρίσεων κατά των γυναικών, όπως ανακτήθηκε τον Οκτώβριο του 2022 από: https://www.kethi.gr/sites/default/files/wp-content/uploads/2018/04/CEDAW_Web_Spreads-1.pdf

Ξενογλωσση Βιβλιογραφία

Βιβλία

Mary Wollstonecraft, *Vindication of the Rights of the Woman*, Renascence Editions, London, 1792

Sarah Gamble, *The Routledge Companion to Feminism and Postfeminism*, Routledge Taylor & Francis Group, London, 2006

Άρθρα

Abdo- Katsipis, Carla B., Islamists in Power and Women's Rights: The case of Tunisia, Brandeis University, Crown Center for Middle East Studies

A Le Renard, "Only for women:" Women, the state, and reform in Saudi Arabia, *The Middle East Journal*, 2008

Bridget Blomfield Women in Shi' ism στο David A. Leeming, *Encyclopedia of Psychology & Religion*, 2014

Chekir H., Women, the law and the family in Tunisia, *Gender & Development*, Taylor & Francis, 1996

Government of Tunisia, *The National Pact*, 7/11/1988

- Grami A., Gender Equality in Tunisia, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 2008
- Hamdan A., Women and Education in Saudi Arabia: Challenges and Achievements, *International Educational Journal*, 2005
- Kingdom of Saudi Arabia, General Presidency of Female Education, Vice Presidency of Girls colleges, *Fourth Statistical Book*, 1981
- Mari Norbakk, The women's right champion: Tunisia's potential for furthering women rights, CMI Report, Number 5, October 2016
- Mohammadi M., Iranian women and the civil rights movements in Iran: Feminism interacted, *Journal of International Women's Studies*, 2007
- Muhdina D., Gender Equality perspective in Islam based in the Holy Quran, *Social Sciences*, 2017
- Nayereh Tohidi, Women's Rights and Feminist Movements in Iran, *SUR* 24, Vol. 13, No. 24, pp 75-89, 2016
- Nikki R. Keddie, Women in Iran Since 1979, *Social Research*, Summer 2000, Vol. 67, No. 2, Iran: Since the Revolution (Summer 2000), pp 405-438, The Johns Hopkins University Press
- Omid Shokri Kalehsar, Energy Factor in Iran- Turkey Relations, *Energy & Environment*, Vol. 26, No. 5 (2015), pp 777-787
- Paciello Maria Christina, Tunisia: Changes and Challenges of Political Transition, MEDPRO Technical Report No. 3, May 2011
- Rabacir, Issue 100 Historical Overview, The Women's Movement in the Maghreb: with emphasis on Tunisia, Morocco and Algeria
- Roumaissaa Tailassane, Women's Rights and Representation in Saudi Arabia, Iran & Turkey: The Patriarchal Domination of Religious Interpretations, *International Relations Honor Papers*, 29/04/2019
- World Economic Forum, *Global Gender Gap Report 2021*, Inside Report, March 2021
- Yahya Al Alhareth, Yasra Al Alhareth, Ibtisam Al Dighrir, Review of Women Society in Saudi Arabia, *American Journal of Educational Research*, 2015, Vol. 3, No. 2, 121-125

Πηγές από Διαδίκτυο

- Constitution of Tunisia*, όπως ανακτήθηκε τον Νοέμβριο του 2022 από: https://www.constituteproject.org/constitution/Tunisia_2014.pdf
- Cop a load of this! First female Saudi police officer*, Al Bawaba, 14/11/2013, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: <https://www.albawaba.com/editorchoice/saudi-woman-cop-533652>

Daisy Carrington, *Meet Saudi Arabia's first female lawyer*, CNN, 3/05/2013, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: <https://edition.cnn.com/2013/05/09/business/saudi-arabia-first-female-lawyer/index.html>

Ennahda Movement for Peace, Justice, and Development in Tunisia, 2011, όπως ανακτήθηκε τον Νοέμβριο του 2022 από: [Ennahdha Electoral Programme \(unc.edu\)](#)

First Saudi woman appointed as deputy minister of labor and social development, Arab news, 27/02/2018, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: <https://www.arabnews.com/node/1255331/saudi-arabia>

Jyhene Keksi, *When will Tunisian women be granted equal inheritance rights?*, 18/08/2022, όπως ανακτήθηκε τον Νοέμβριο του 2022 από: <https://arena.org.au/when-will-tunisian-women-be-granted-equal-inheritance-rights/>

Saudi Arabia's Constitution of 1992 with Amendments through 2013, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: https://www.constituteproject.org/constitution/Saudi_Arabia_2013.pdf?lang=en

Saudis open hi-tech science oasis, BBC news, 2009, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8270601.stm

Sofia Lotto Persio, *Women in Saudi Arabia: King Salman Loosens Restrictions on Guardianship System*, Newsweek, 5/05/2017, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: <https://www.newsweek.com/saudi-arabias-king-salman-loosens-guardianship-system-595242>

UN Women, *Tunisia passes historic law to end violence against women and girls*, 10/08/2017 όπως ανακτήθηκε τον Νοέμβριο του 2022 από: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2017/8/news-tunisia-law-on-ending-violence-against-women>

Iran (Islamic Republic of)'s Constitution 1979 with Amendments through 1989, όπως ανακτήθηκε το Δεκέμβριο του 2022 από: https://www.constituteproject.org/constitution/Iran_1989.pdf